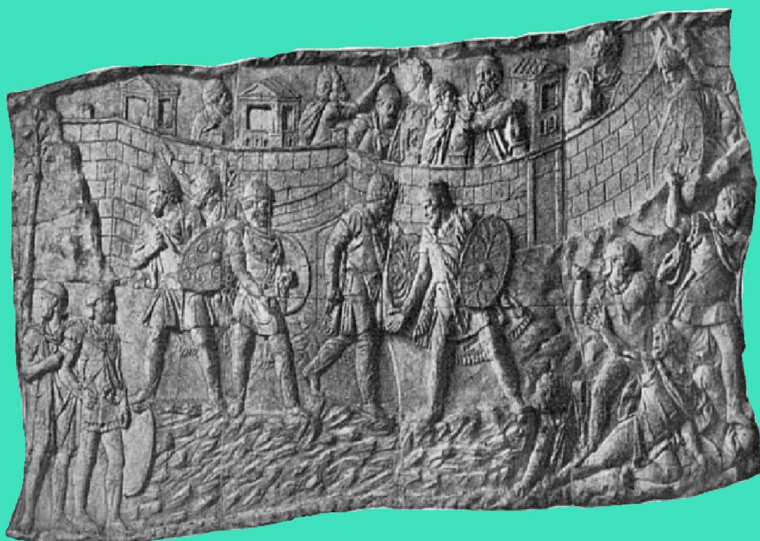
CETATEA

SARMIZEGETUSA

RECONSTITUITĂ

DUPĂ COLUMNA TRAIANĂ

ŞI

RUINELE DIN GRĂDIŞTEA

LG

DE ACELAŞ AUTOR

Ştiinţa sau Vandalismul d-lui Tocilescu *Lipsa unei metode de cercetare a ruinelor.* Iaşi, 1906.

Săpăturile d-lui Tocilescu la cetatea Drobetae *Nimicirea unei staţiuni istorice importante* Iaşi, 1906

Le trophée d'Adamclissi. *Etude archéologique* Jassy 1905.

O problemă politică. *Cestiunea macedoneană, causele turburărilor şi intervenţia diplomaţiei europene,* Iaşi. 1903.

Lumi uitate *Filosofia Upanişadelor, din lumea chaldee, originea Arienilor,* etc Iaşi. 1901.

Cultul Cabirilor în Dacia *Tesă de licenţă în studiile istorico-filosofice,* Bucureşti, 1889

Cuprins

Planşa I

SARMIZEGETUSA
reconstituită de Teohari Antonescu

Planşa II

Fig 1, RUINELE CETĂŢII COLŢEA.
(Transilvania)

Planşa II

Fig 2 CETATE DACĂ REPRESINTATĂ PE COLUMNA TRAIANĂ
(Cichorius scena CXI)

CETATEA

SARMIZEGETUSA

RECONSTITUITĂ

DE

TEOHARI ANTONESCU
PROFESOR DE ARCHEOLOGIE LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI

OPERĂ ILUSTRATĂ CU TREI PLANŞE ŞI CONŢINÎND UN RESUMAT
IN LIMBA FRANCESĂ

IAŞI
TIPOGRAFIA H GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI No. 17
1906

PRECUVINTARE

Numele Sarmizegetusei deşteaptă în sufletul nostru întotdauna imaginea acelor lupte eroice dintre Romani şi Daci, ale cărora urmări a fost plămădirea naţionalităţii noastre. Era deci firesc lucru, ca, odată cu jubileul Regelui, sărbătorirea celor 1800 de ani de cînd s'a stabilit neamul nostru pe acest pămînt al Daciei ferice, să fie însoţită şi de dorinţa de a vedea reclădită măcar în lut faimoasa Sarmizegetuză, a căreia strălucire o arată cu atîtea amănunte artistul columnei traiane. Cînd D-l D. Onciul, cunoscutul cercetător al istoriei noastre, ne-a propus această reconstituire, noi eram pe deplin convinşi de frumuseţea şi importanţa acestei lucrări. Mijloacele materiale pe care în parte D-l Dr. C. Istrati, comisarul general al expoziţiei naţionale din 1906 şi el un entusiast al acestei idei de reconstituire, ni le-a pus la disposiţie, ne-au făcut să nu mai pregetăm nici o clipă, deşi ne dedeam seama foarte bine de greutăţile mari pe care aveam să le întîmpinăm.

Erau greutăţi mari de întîmpinat, aceasta ori cine îşi dă seama, de îndată ce-şi aminteşte, că forma cetăţii, caşi fisionomia ei internă şi externă, de mult s'aŭ risipit şi au dispărut sub velinţa de pămînt aşternută de vremuri şi de restrişti. Se ştie, că discuţia între învăţaţi pînă şi asupra posiţiei oraşului de altă dată este astăzi încă vie şi nelimpezită.

Dar, cu ceva dragoste pentru trecutul neamului nostru şi cu multă osteneală în cercetarea ruinelor actuale şi a spuselor columnei, am ajuns la rezultate care sînt îmbucurătoare; şi acest lucru îl putem spune cu cugetul împăcat, că s'a făcut tot ce omeneşte şi ştiinţificeşte se putea face.

Greu însă era de trecut în lumea realităţii imaginele făurite de minte. Cine nu cunoaşte greutatea acestui moment? Icoanele

pe care mintea le încheagă în conture frumoase și răpitoare, îndată ce stă să treacă în lumea reală, saŭ se risipesc pe nesimțite saŭ s'arată ochilor noștri în mod întunecat și șters. Este une ori o adevărată deziluzie această trecere din clipa inchipuirii și pînă la realizare. Intocmai ca și nenorocitul poet din faimosul tablou al lui Gleyre, «Ilusii perdute», care amăgit și descurajat privește de pe țărmuri cum ilusiile sale, sub forma unor femei frumoase, se depărtează într'o corabie pe nesimțite de lîngă mal, pînă ce se perd în largul mări, tot asemeni și istoricul archeolog este cuprins de aceiași desamăgire în această trecere de la vis la realitate, cu deosebire numai că la dînsul imaginile sale sînt mai fugitive și mai greu de cuprins cu ochiul, căci ele se risipesc îndată ce vrei să le dai forme. Peste acest moment însă am trecut și astă-zi cetatea daco-romană stă mîndră în sala cea mare a «palatului artelor» din Expoziția generală din București.

La realizarea ei, trebue s'o recunoaștem, am fost ajutat de cîți-va tineri, plini de entusiasm și înzestrați cu multe însușiri artistice. In primul rînd este D-l C. I. Stefănescu, căruia noi datorăm desemnurile și în parte colorarea, apoi D-l S. Arganini, D-ra Lucreția Botez și D-l D. Chipăruș, elevi ai școalei de bele-arte din Iași, care au modelat cu dalta formele caselor, a zidurilor de împrejmuire și a turnurilor de apărare, dînd cetății înfățișarea realității și în parte ceva din suflul stins al vieții de odinioară.

Cît privește *realitatea* reconstituirii cetății, aceasta pe noi ne privește și în fața criticei stă răspunzător numai autorul acestor rînduri.

TEOHARI ANTONESCU

CAPITOLUL ÎNTÎI

IZVOARELE PENTRU RECONSTITUIREA

SARMIZEGETUSEI

RESUMAT Situaţia geografică a Grădiştei şi cîmpia Haţegului cu munţii dimprejur. Descrierea ruinelor de la Grădişte de către baronul Hohenhausen. Starea actuală a ruinelor şi înfăţişarea Sarmizegetusei romane. Amfiteatrul, măgura rotundă şi peşterile zidite Reliefele columnei traiane, importanţa lor pentru reconstituirea Sarmizegetusei. Descrierea celor patru grupe de reliefe, unul în primul rezboi dacic, celelalte trei în al II rezboi Comentariile învăţaţilor moderni asupra acestor reliefe Publicaţiile lui C. Cichorius şi E Petersen Părerea lui Cichorius Traian porneşte de la Dunăre şi ajunge la Kiş-kalan, înfăţişat în scena LXXIII Cichorius localizează scena LXXV la Sarmizegetusa şi lămureşte restul «procesiunii Dacilor» Greşelile lui Cichorius în localizarea capitalei dace din al II rezboi. Capitala dacă aşezată la Homorod, aproape de sorginţele Oltului. Părerea lui Petersen, constată erorile lui Cichorius Scriitorii vechi ne vorbesc numai despre Sarmizegetusa ca fiind capitala lui Decebal. Scena LXXIV şi CXXIV sînt identice, înfăţişîndu-ne Sarmizegetusa în mîna Romanilor. Petersen formează din scenele LXXIV—LXXV şi LXXVI, o singură grupă, cu castrul roman la stînga, pasul Porţii de fier la mijloc şi Sarmizegetusa la dreapta In reliefele rezboiului II dacic, el regăseşte imaginea Sarmizegetusei din primul. Oraşul din grupa V identic cu cel din grupa IV şi din grupa I. Erorile lui Petersen · grupele I, IV şi V nu sînt tot una cu grupa III Oraşul din grupa II nu este vederea Sarmizegetusei Capitala dacă are altă înfăţişare de cît cea admisă de Petersen şi Cichorius.

Fireşte, în paginile următoare nu e vorba să facem un studiu complect asupra Sarmizegetusei; intenţia noastră este numai să dăm o îndrumare acelora care, văzînd reconstituirea din Exposiţia romînă, ar vrea să cunoască mai de aproape nu numai formele clădirilor înfăţişate, dar în acelas timp motivele care ne-au împins la această alegere. O

publicaţie mai largă şi mai amănunţită asupra Sarmizegetusei va apărea în lucrarea pe care noi de ani de zile o pregătim asupra columnei traiane din Roma.

Ceea ce căutăm să punem în vederea publicului nostru, sînt următoarele cestiuni: Care sînt izvoarele noastre la reconstituirea Sarmizegetusei? Cum am ajuns noi să dăm cetăţii forma pe care o vedem în reconstituirea din sala „palatului artelor" din Exposiţie? Intru cît zidurile de împrejmuire, porţile de întrare, turnurile de apărare şi construcţiile interne sînt adevărate?

Un oraş de însemnătatea Sarmizegetusei, a căruia mărime nu-şi găsea pereche în nici un alt oraş al Europei vechi, la nord de Dunăre, nu se poate să nu fi lăsat urme vădite despre existenţa sa. Prin urmare prima categorie de izvoare o vor forma însăşi ruinele romane care au mai rămas din restriştea vremii. Afară de aceasta, notiţele scriitorilor vechi, cu toată sărăcia lor, nu pot fi cu desăvîrşire mute: ele trebue să ne povestească ceva asupra acestui oraş, care a avut darul să vadă împrejurul său luptele cele mai crunte pe care Romanii le au purtat vre-odată cu popoarele streine. Şi de fapt, Dion Cassius şi alţii ne dau ştiri precise şi sigure, de a cărora valoare ne vom da seamă mai departe. Dar cel mai preţios izvor al nostru, poate cel mai rar din cîte le-a lăsat omenirea veche timpurilor noastre, sînt de sigur scenele săpate pe reliefele columnei traiane, unde în două rînduri diferite ni se arată tocmai ceea ce doream mai cu căldură, forma cetăţii, porţile sale de întrare, pînă şi construcţiile interne cu alcătuirea lor curioasă, dar reală şi clară.

La aceste izvoare se cuvine să adăogăm şi comentariile învăţaţilor din apus, care au studiat columna şi şi-au dat seama de arătările sale. Vom înfăţişa pe scurt, se înţelege, părerile lui Cichorius şi mai cu seamă ale lui Eugen Petersen, a căruia înţelegere ageră şi limpede a adus lumina cea mai vie în cercetările noastre.

A). Se ştie că ruinele Sarmizegetusei se află în localitatea, cunoscută astăzi sub numele de Grădişte. Ele sînt aşezate în colţul de sud-vest al cîmpiei Haţegului, o cîmpie răpitoare şi largă.

Cîmpia, este roditoare şi brăzdată de ape multe, care vin din spre sud, de pe clina munţilor Haţeg, ale cărora culmi înalte se rînduesc sub forma unui perete ce merge de la apus spre răsărit, pînă dincolo de vîrful pitoresc al Retezatului, piscul cel mai înalt

al întregului lanț. La capetele acestui perete de stînci se ridică alte două masivuri, unul la apus, zis al Rîșcii și celalt la răsărit al Sebeșului, care închid cîmpia Hațegului la dreapta și la stînga, dîndu-i forma triunghiulară, pe care o are.

Cîmpia aceasta, care, precum am văzut mai sus, este încîntătoare și roditoare, mai implinea o altă condiție, care pentru acele timpuri era nespus de importantă: era ușor de apărat, închisă precum era de jur împrejur cu munți înalți. In adevăr, numai cîte-va strimte spărturi, produse de văile rîurilor repezi, îngăduiau năvălitorului intrarea în largul cîmpiei. Spre apus nu era de cît o singură poartă, faimoasa Poartă de fer transilvană, sugrumată între cele două masivuri înalte ale Hațegului la sud și ale Rîșcii la nord. La răsărit e poarta Merișorului, care prinsă între culmea Retezatului și nodul Godeanului, formează un soi de gang prelung, închis la intrare în cîmpia Hațegului prin stînca înaltă și prăpăstioasă de la Crivadia. In fine, la nord avem trecătoarea îngustă de la Orlea, păzită de vîrful dealului cu acelaș nume și care stă ca un turn uriaș de pază, împiedicînd după voe atît intrările în cîmpie cît și eșirile.

Această cîmpie în fine mai avea un bun, pe care natura i-l dase: era în inima vastului ținut al Carpaților, la încrucișarea marilor căi comerciale; căci prin cele două pasuri ale Merișorului și deci al Jiului și al Porții de fer transilvane se punea îndată în legătură cu marea cale comercială a lumii de atunci, cu Dunărea, printrînsa pe deoparte cu marea Neagră, deci cu bogata lume a Orientului, iar pe de alta prin Siscia și Aquileia cu Italia, deci cu centrul lumii cultivate.

In această cîmpie, la capătul său de sud-vest, acolo unde valea Hațegului se înalță mai mult, au zidit din timpuri imemoriale popoarele băstinașe cetatea stăpînitoare a Sarmizegetusei. De pe înălțimea zidurilor ei ochiul putea pluti în bună voe pînă la marginea orizontului, dominînd cu modul acesta lungul și largul cîmpiei. Această poziție era strategică, precum nu putea fi alta, și dovadă de aceasta este, că Traian, cînd a cucerit Dacia, a păstrat cetatea, formînd colonia sa Ulpia Trajana Sarmizegethusa.

Urmele acestei cetăți romane se pot vedea și astă-zi în localitatea Grădiște; ele aŭ fost înfățișate minunat de către baronul de Hohenhausen, într'o lucrare veche, dar foarte interesantă, intitulată „*Die Alterthumer Daciens in den heutigen Siebenburgen*“ și apărută la 1775.

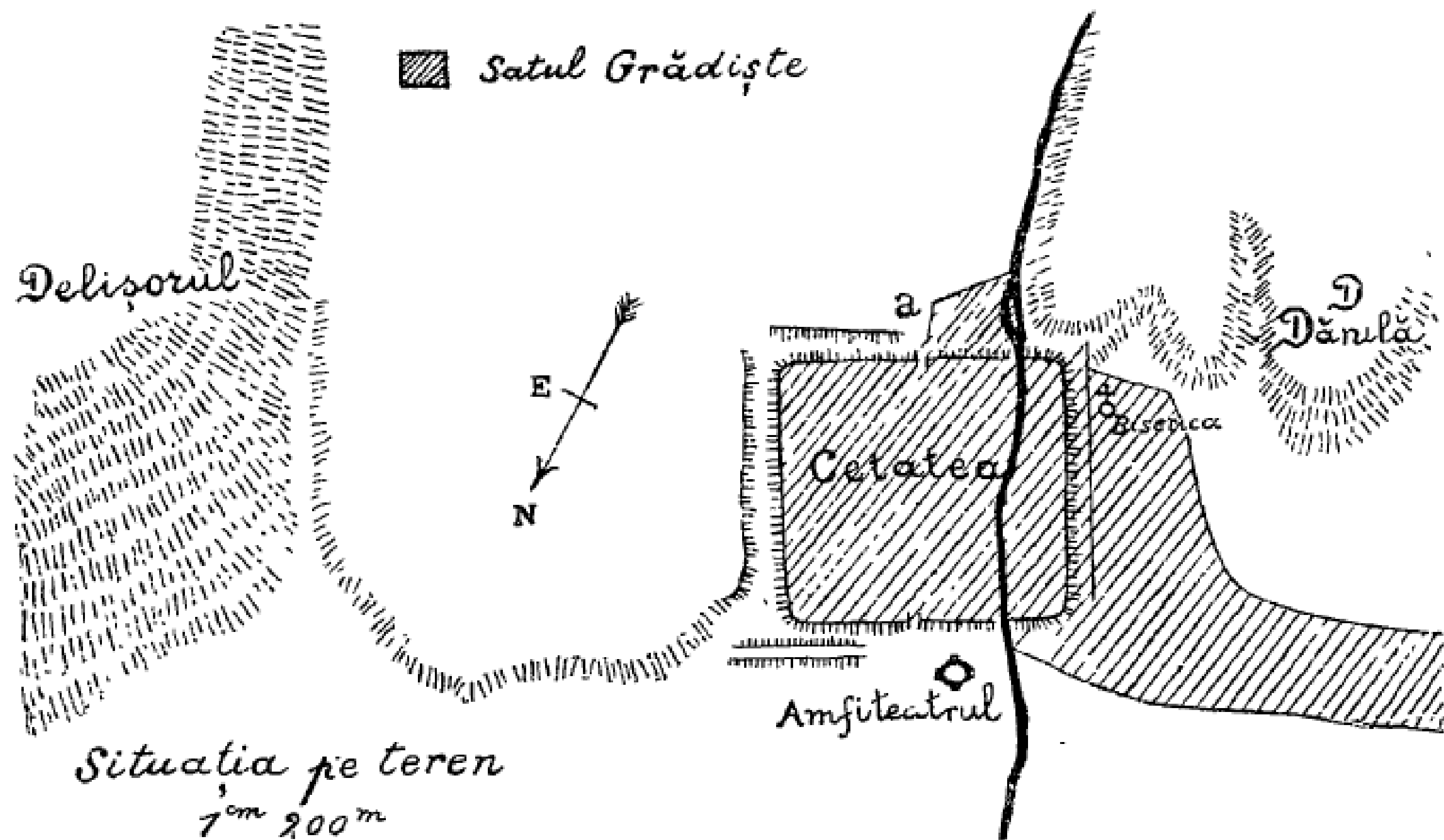

Fig 1. Planul ruinelor din Grădiște

Cu mici schimbări imagine ape care cetatea o avea atunci, ca pe la finele veacului XVIII, o are şi astăzi.

Cetatea avea o formă dreptunghiulară[1] cu laturea cea lungă (laturea de la sud la nord are o lungime de 563 m, iar cea de la apus la răsărit 623 m.) îndreptată de la răsărit spre apus. Zidurile de împrejmuire aveau o grosime de 2 $2^{1}/_{2}$ m. şi se compuneau dintr-un miez, alcătuit din pietre de toate formele bine legate cu ciment dur şi din două învelişuri de piatră regulat tăiată, unul extern şi altul intern. Acest zid înconjurător s-a păstrat mai bine pe laturea de răsărit. Un şanț larg de aproape 30 m., încingea poate de laturea de vest, unde terenul este mai stîncos şi abrupt. Topografia solului acestei cetăți romane este foarte interesantă; asupra ei trebueşte să insistăm cu atît mai mult cu cît cunoaşterea ei mai exactă ne ajută foarte mult la înțelegerea reliefelor de pe columnă, unde ni se înfățişază Sarmizegetusa.

Solul pe care se află cetatea este înclinat, caşi valea întreagă, care se pleacă continuu pe o pantă nesimțită de la miază-zi spre miază-noapte, pînă ce dă în albia Hățegelului, un rîu care curge pe la marginea de nord a văii. Pe de altă parte, din pricina rîului Clopotiva, care, descinzînd din părțile Furcătura Clopotivei, tae cetatea romană în două părți neegale, terenul prezintă şi o altă particularitate: are forma unei albii care se pleacă de la răsărit şi apus spre matca rîului. Din această pricină, profilul laturilor de nord şi de sud se pleacă de la margini spre interior, unde este albia rîului, pe cînd acela al laturilor de răsărit şi apus scoboară neîncetat de la colțul de sud spre cel de nord, unde atinge punctele cele mai joase.

(1). Planul ruinelor îl datorăm inginerului român Pamfil Polonic.

In afară de cetate, cam pe la jumătatea laturii de nord, la 170 paşi mai departe, se află ruinele unui amfiteatru, care a fost desgropat de către directorul museului din Deva. Iar între acest amfiteatru şi laturea nordică a castrului se văd urmele unui drum roman, pe care ţăranii îl numesc „drumul lui Traian" şi care duce spre răsărit. De asemeni spre sud-vest pe culmea dealului lui Dănilă se văd resturi de zidărie romană, de unde ţăranii au scos pietre şi cărămizi vechi cu stampile de cohorte.

In fine, tot afară de castru, însă în linie cu colţul de sud-est, cam la 100 de paşi şi mai bine se vede un fel de măgură înaltă, care nu poate fi naturală; iar între amîndouă sînt nişte izvoare bogate de apă, care cu toată extraordinara lipsă de ploae din vara anului 1905, ele tot n'au secat. Asupra acestor izvoare există o legendă la locuitorii satului Grădişte, legendă, pe care o raportez. fiind-că mi se pare foarte interesantă. Ţăranii ne vorbesc despre nişte „peşteri" care odinioară se aflau la stînga de colţul din sud-est al lagărului şi ceva mai spre sud. „Din aceste peşteri eşeaŭ odinioară izvoare bogate de apă, care curgeau spre nord formînd un rîuşor. Aceste peşteri au fost astupate, din ce vremuri nu se ştie, în ori-ce caz din vremuri bătrîne, cu un zid de piatră. De atunci apa a izvorît în altă parte şi numai puţin mai ese şi de aici".

Baronul de Hohenhausen însă, în descrierea pe care el o face asupra ruinelor „castrului" roman din Sarmizegetusa, pe lîngă alte lucruri interesante pe care le spune, adaogă şi următoarele: „Indată ce această localitate (Sarmizegetusa) a ajuns să fie asigurată întru cît-va de ori şi ce primejdie, locuitorii care erau cu gînd prietinesc pentru Romani se adunară aci. Traian dete celor în stare să poarte armele în afara lagărului locurile din dreapta (însemnate pe planul nostru cu litera a), unde ei se întăriră cu un zid, care să-i pue în apărare contra năvălirilor duşmane mai uşoare". (*Ibid.* pag. 8).

Nu avem să discutăm adevărul supoziţiei făcute de către baronul austriac. dacă locuitorii aşezaţi în afară de lagăr erau colonişti romani. sau populaţie streină, care se stabiliseră lîngă zidurile castrului; importantă este constatarea lui, că la colţul de sud-est al castrului roman se afla un zid care închidea o curte pătrată alipită de zidul cetăţii. Constatarea aceasta ne va servi la localizarea scenelor de pe columnă care ne înfăţişază mai ales în al II rezboi imaginea Sarmizegetusei.

B). Cel mai bun mijloc de reconstituire al Sarmizegetusei însă este fără îndoială columna traiană din Roma. Se cunoaște scopul ridicării acestei columne; se cunoaște de asemeni și rostul acelor reliefe săpate pe dînsa, reliefe, care despărțite la mijloc prin imaginea unei Victorii înaripate, între două trofee, ne desfășurau luptele împăratului Traian cu Dacii, în cele două campanii militare ale sale. Ceiace se cunoaște însă mai puțin la noi în țară sînt publicațiile făcute asupra acestei columne.

Fără a ne opri asupra monumentalei lucrări a lui Fröhner (*La colonne Trajane,* Paris, 1872, în 220 planșe fototipografiate), lucrare greu de mînuit din pricina mărimii sale, voi aminti pe scurt cele două opere din urmă, a cărora valoare lămuritoare este cu mult superioară celor cîte au apărut mai nainte. Anume, sînt operile, *Die Reliefs der Trajanssaule,* (2 vol. text și 2 atlas) și *Trajans dakische Kriege* (în 2 volume), prima alcătuită de C. Cichorius și cealaltă de Eugen Petersen, opere însoțite de comentarii cu adevărat prețioase. Mai ales explicările acestuia din urmă sînt luminoase și de o rară pătrundere. Multe din concluziile noastre sînt întemeiate pe observările sale.

In ce privește Sarmizegetusa, artistul reliefului de pe columnă a înfățișat-o în două rînduri deosebite: odată în primul rezboi dacic și altă dată în al doilea. Pentru o mai bună înțelegere a descrierei noastre însă, ne vedem siliți să primim și noi, cași Eugen Petersen, repartizarea în scene făcută de către Cichorius, precum și numerotarea lor, cu toate că împărțirile învățatului german sînt uneori în contrazicere cu intențiile artistului columnei din Roma. Afară de aceasta, fiind-că orice descriere nu poate să ne dea lămurit imaginea lucrurilor, vom adăoga câte-va schițe și desemne, care vor prezenta cititorului elementele necesare la reconstituirea Sarmizegetusei. Vom lăsa deci deoparte figurile personagiilor, care împodobesc și dau viață reliefelor. Cine însă se interesează mai deaproape de aceste probleme, n'are decât să studieze columna în lucrările celor doi învățați germani de care vorbirăm mai sus.

Prima grupă. Reliefele care ne înfățișază Sarmizegetusa în primul rezboi dacic, se întind de la scena LXXIII (în puntul 188 după împărțirea lui Cichorius) și pînă la scena LXXVII (în 202), formînd o grupă întreagă bine determinată și bine mărginită. Iată în cîte-va cuvinte elementele esențiale care alcătuesc această grupă și care ne servesc nouă la reconstituirea capitalei dace. Grupa, care începe în puntul 188, unde se vede un plop înalt (vezi fig. 1, pl. III), ne înfățișază un zid de piatră de formă semicirculară cu o poartă boltită la mijloc. Spre dreapta, zidul se reazimă de un deal înalt pe culmea căruia se află un *agger*, adică bîrne puse cruciș; mai încolo terenul pare șes. Ceva mai departe, în 191, terenul devine iarăși muntos, care spre fund poartă un zid rond. Zidul e clădit din pietre cu rosturile regulate și poartă creneluri. De la poalele turnului izvorăște un rîușor, care după mai multe cotituri se pierde într'un basin sau jghiab de formă pătrată. Solul este deci în pantă lină, scoborînd din fund spre în față. Ceva mai la dreapta se vede o cetate mare, care, după noi, este însăși Sarmizegetusa, a căreia zid de împrejmuire este clădit din piatră regulat tăiată. Zidul începe sus, între 192 și 193 (în puntul e), merge pieziș spre stînga, pînă în puntul unde este spărtura ovală din 192 (în c); de aici, el o ia iarăși pieziș, însă in sens opus, spre dreapta, pînă la poarta cu canatul închis (în a) și cu turnul cu galerie de lemn deasupra. De la această poartă zidul de împrejmuire merge direct spre dreapta, înclinînd spre marginea de sus a reliefului pînă în 195 sus (în b'), unde încetează. Această parte de zid are două porți, una între 194 și 195, cu turn cu galerie de lemn deasupra și alta, mai la stînga, in 193, încă neisprăvită și cu indicația numai a scheletului celor două turnuri de lemn ale sale.

De la 195 înainte se înfățișază niște întărituri de lemn *(aggeres)*, așezate neregulat, aci mai înăuntru, aci mai înafară, *aggeres* puse și ele pe muchea unor stînci cu atît mai înalte cu cît sînt mai departe spre dreapta In 195, ele sprijină deasupra o poartă de lemn (în b b'), iar mai spre dreapta două *vinea*, un fel de ceardac de scînduri cu strașină lată, una deschisă spre dreapta și cealaltă spre stînga, cea din urmă avînd înainte 'i o întăritură de uluci cu capetele ascuțite.

Spre dreapta de cetate începe peisagiul, care este simplu şi caracteristic ; el se desfăşoară în ordinea următoare : întîi, la stînga, două şiruri de munţi cu profilul cam arcuit, muntele din faţă este ceva mai scund decît cel din fund , apoi avem o curmătură în 197, un fel de vale, de sigur imaginea unei trecători ; muntele care o mărgineşte spre dreapta are o formă piramidală trunchiată. In 198, după o nouă crestătură, adică o nouă vale, mult mai strimtă decît cea dîntîi, se ridică un alt munte, in forma unei măguri ronde sau ovale care spre dreapta cade abrupt. In fine, a treia vale închisă cu un zid îndărătul căruia se văd două turnuri de lemn încă neisprăvite. Muntele care mărgineşte valea spre dreapta în 200 201 este rîpos, înalt şi frămîntat ; din el se lasă, spre stînga şi în faţă o coamă, din care se desfac şiruri paralele de dealuri a cărora direcţie este perpendiculară pe coama principală. Pe culmea acestor dealuri se află nişte căsuţe înşirate la rînd. Este imaginea unui sat ai căruia locuitori părăsindu-l coboară în cîmpie. In rezumat, putem spune că artistul columnei în scenele din primul rezboi dacic ne înfăţişază, la mijloc, o cetate puternică cu ziduri şi porţi, precizată geograficeşte printr'un peisagiu caracteristic. Spre stînga, avem un lagăr roman de formă rotundă aşezat în cîmpie, pe cînd spre dreapta, dincolo de peisagiu, avem un ţinut muntos care închee o vale bine întărită şi unde se află un sat părăsit de locuitorii săi.

Grupa a doua. Trecînd la descrierea reliefelor care ne înfăţişază capitala dacă din al II-lea rezboi dacic, trebue să observăm mai întîi, că ele formează mai multe grupe, care sînt de sine stătătoare şi care par să ne reprezinte diferitele laturi ale Sarmizegetusei. Această nouă grupă se intinde din 300 pînă în 315 (vezi fig. 2, pl. III), formînd un tot unic, izolat la stînga şi la dreapta prin copaci. Iată în cîteva cuvinte care sînt elementele distinctive : în stînga, din 300—301 se vede un lagăr roman de formă rotundă cu o singură poartă ; un zid de piatră porneşte spre dreapta pînă în 301, de aici, după ce se reazimă de o muche de deal, coteşte spre fund. Acest lagăr nu pare să fie tocmai departe de cetatea dacă din dreapta ; o deducem aceasta după auxiliarii romani care vin din

lagăr purtînd cu dînșii scări de lemn pentru asaltarea zidurilor Sarmizegetusei [1]. Capitala lui Decebal se află clădită pe un platou, care în puntul 301 este rîpos și înalt. Zidul, care împrejmuește cetatea, e de piatră tăiată poligonal, poartă creneluri deasupra și pe dindărăt două rînduri de galerii ; capetele lemnelor care țin podeala galeriilor es pe peretele din față al zidului. Un turn în 304 ; de aici încolo zidul poligonal în formă arcuită coboară continuu cu stînca pînă în 305, de unde începe să se ridice spre dreapta. Două porți, una după alta, cu *vinea* și *pluteus* între ele tae zidul în 305 și 307, zid care ajunge să dispară aproape la marginea de sus a reliefului ; de la 307 pînă la 309 sînt niște mașini de rezboi a cărora descriere și explicare o dă Cichorius și mai ales Petersen. Terenul după ce merge un timp, pînă în 311, la acelaș nivel scoboară adînc ; două turnuri în 312, un al treilea ceva mai departe în dreapta, un al patrulea în 314, închee zidul poligonal, care acum format din pietre regulat tăiate, merge direct spre colțul din 315 sus, unde atinge înălțimea sa cea mai mare.

In fața acestui zid principal încă din 313, chiar de lîngă turnul cel mare din urmă, se desface un zid secundar, care după mai multe cotituri, se alipește din nou de zidul cetății ceva mai la stînga de colțul din 315, închizînd un spațiu destul de larg.

In rezumat, grupa aceasta de reliefe ne înfățișază în fond un platou destul de înalt, al căruia profil spre ambele capete scoboară într'o vălcea mai adîncă spre stînga decît spre dreapta, dincolo de vălcele terenul și prin urmare zidul de împrejmuire se înalță către dreapta pînă la capăt, către stînga pînă ce dă de stînca rîpoasă a solului care slujește drept zid de apărare pentru Daci. Privită mai de aproape, această grupă se desparte în două jumătăți aproape egale prin copacul din 308, jumătăți care par a forma o opoziție vădită între ele ; de altminteri, această opoziție este pusă în lumină și prin felul de înfățișare al personagiilor care se îndreaptă unele spre stînga, celelalte spre dreapta. Vom vedea noi ce încheiere importantă se poate scoate din această rînduire de figuri.

1) Vom justifica mai tîrziu această denumire.

Grupa a treia. Grupa cea de a treia de scene, (vezi fig. 3, pl. III), care se întinde din 322 și pînă în 333, este mărginită spre stînga și spre dreapta de asemeni cu copaci. Ea ne înfățișază altă vedere a Sarmizegetusei. Prima scenă spre stînga ne prezintă incendiul unor case și palate, care, după spusa lui Petersen, nu sînt decît „palatele lui Decebal". Terenul pare deluros și frămîntat, mai ales spre stînga ; dacă judecăm însă după înfățișarea clădirilor, solul scoboară mereu în pantă din fund spre în fațǎ, unde cade brusc ca un perete drept. Mai reese din imagine, că în 325 este un șanț adînc care merge pieziș de la dreapta spre fund și care nu se poate vedea în toată lungimea lui. Șanțul acesta servește de apărare zidului cu poarta din 325. In fund, un zid de piatră închide scena ; iar în fațǎ între pantele abrupte ale stîncei sînt două crîmpee de ziduri cu cîte o poartă și un turn în 324 și 323. Mai multe construcții rînduite pe două șiruri se văd în interior și anume, sus, un turn rond cu cîte o aripă de clădire la stînga și la dreapta ; mai jos, trei clădiri cu poartă și ferestre așezate la rînd după un turn rond însă mai mic decât cel de sus. Se pare că între aceste două șiruri de clădiri este o stradă, care se prelungește prin poarta cea mare a zidului pieziș din dreapta.

Din 325 și pînă în 332 ni se înfățișază zidul din afară al cetății cu mersul său neregulat și complicat. Zidul de împrejmuire, format din pietre regulat tăiate, începe de sus în fund (în 325) merge în linie dreaptă, dar pieziș, aci este o primă poartă cu turn deasupra; apoi, după ce face un unghiu aproape drept, în 326 se înalță și se încovoae în acelaș timp pînă în 327, unde se află a doua poartă. Zidul acesta urcă din nou panta unui deal, care pătrunde adînc în interiórul cetății, pentru ca din dreptul turnului din 328 să scoboare la vale. De la 329 el iar se urcă pe panta unui deal stîncos, pînă ce se termină în 332 cu o poartă uriașe. In 331 un alt zid transversal care vine din interior se alipește de zidul din afară tocmai acolo unde este un turn rond cu două etaje (în 331).

Privind în general întreaga grupă, trebue să recunoaștem că și aici avem înfățișarea a cel puțin două laturi din Sarmizegetusa, la care se adaugă o cetățue externă întărită și ea cu ziduri și cu turnuri de apărare. Laturile capitalei însă ar putea să aibă întinderea următoare : din 325 sus și pînă în 327 ar fi laturea din stînga, pe cînd de la 327 înainte și pînă la poarta din 322 ar fi cea de a doua.

Grupa a patra. In fine a patra grupă de reliefe, (vezi fig. 4, pl. III), în care artistul pare că condensează elementele esenţiale pentru recunoaşterea Sarmizegetusei, este cea care se întinde din 337 şi pînă la 343 şi unde artistul ne înfăţişiază capitala dacă în urma cuceririi romane din al II rezboi. Elementele topografice esenţiale în această grupă sînt, începînd de la stînga spre dreapta următoarele: un turn cu cupolă între 337 şi 338, aşezat pe culmea unui deal; de lîngă turn începe un fel de tăetură trasă în zigzag şi cu margini paralele mai înalte; această tăetură merge spre dreapta şi în faţă, unde terenul abrupt se încheie de o parte şi de alta cu două turnuri cu poartă şi cu ferestre; de la marginea din dreapta a turnului cu cupolă începe un zid, care astupat de trupurile soldaţilor romani se încovoae spre în faţă şi la dreapta, unde în *a* are o poartă văzută în profil. Acest zid, care este de piatră cu rosturile regulate, după ce coboară în 339 şi se înalţă pe pantă în 340, scoboară din nou, pentru ca în fine să se urce pe muchea unui deal stîncos din 341 — 342; în dreptul spărturii ronde din 343 se împreună cu un zid ce vine piezis din fund; o poartă ai căreia stîlpi apar în 343 încheie zidul. In fine, două turnuri, unul în 341 şi altul în 339, unde se termină un zid piezis, tras drept din fund şi pînă în faţă, împlinesc notele distinctive ale cetăţii dace.

Ştim, că atît Cichorius cît şi Petersen adaogă la aceste reliefe, care ne represintă imaginea Sarmizegetusei şi pe cele care formează scena CXI, cuprinsă între 293 şi 297 (vezi fig. 2, pl. II). Dar această cetate nu are nimic de a face cu imaginea Sarmizegetusei: ea se raportă la altă cetate, care există şi astăzi în Transilvania şi a căreia localizare o vom face ceva mai departe.

Aşa dar, pentru reconstituirea Sarmizegetusei avem 4 grupe de reliefe, dintre care una (I) face parte din primul rezboi dacic, iar celelalte trei (II, III şi IV) din cel de al doilea.

Grupa I cuprinde scenele LXXIII—LXXVII (din puntul 188—202);
„ II „ „ CXIII—CXVI („ „ 302—315);
Grupa III cuprinde scenele CXIX—CXXII (din punctul 322—333) şi
„ IV „ „ CXXIV—CXXVI („ „ 337—343).

C). La acest izvor prețios pe care-l găsim în reliefele columnei traiane, se cuvine s'adăogăm și comentariile învățaților din apus asupra acestor reliefe. Vom rezuma deci pe scurt, părerile lui Cichorius și ale lui Petersen.

Cichorius, în cele două volume ale sale de comentarii asupra columnei, ne prezintă o sumă de observații și vederi nouă care sînt prețioase și anume, unele sînt făcute cu prilejul primei grupe din întîiul rezboiu dacic, altele, care caută să lămurească grupele II, III și IV din al II rezboi. El mai încearcă să recompue forma capitalei dace și într'un excurs aparte, publicat la finele vol. III din lucrarea sa mai sus citată. Nu avem intenția să facem aci o dare de seamă a vederilor lui Cichorius; totuși trebue să spunem, că aceste vederi ale sale stau în legătură cu concepția pe care acest învățat o are despre mersul armatelor romane în rezboaele dacice. El pretinde, de pildă, că, în primul rezboi dacic, împăratul Traian, în a treia sa campanie, pornește de la Dunăre; că, după ce trece cu armatele sale podul de lemn de la Drobetae, el, luînd cărarea prin Oltenia pe la Bumbești, de aci la Rîmnic, pasul Turnu Roșu (la Olt) și pe valea Sibiului, ajunge la Mureș, acolo unde rîul primește pe stînga pe afluentul său Streiul care-i aduce apele de pe clina nordică a munților Hațeg.

In scena LXXIII Cichorius vede chiar imaginea „exactă" a localității de la Kiș-Kalan, mai la sud de revărsarea Streiului în Mureș. Zidul rond cu poarta boltită, despre care noi am spus mai sus că aparține unui castru, nu este, după dînsul, de cît un zid de piatră ridicat de-a curmezișul văii înguste a Streiului. El avea de scop să includă comunicațiile dintre capitala regatului dac și ținuturile nordice mai bogate și mai bine populate ale Daciei. Argumentul său cel mai puternic era nu numai că „terenul din localitate (Kiș-Kalan) corespunde minunat (vollkommen) cu arătările columnei", dar mai cu seamă în indicările topografice ale scenei LXXIV. In adevăr, specific, după dînsul, în scena aceasta este acel basin dreptunghiular și acel canal cu marginile înalte, prin care curge o apă; iar basinul se află și astăzi în ființă la Kiș-Kalan, tăiat în mod natural în stîncă și în forma pe care o vedem pe columnă. Aici, la Kiș-Kalan era faimoasă în anticitate stațiunea termală, cunoscută pe tabla lui Castorius

(Peutinger) sub numele de Aquae. Şi pe aici au trebuit să treacă armatele romane cu împăratul Traian, cînd au pornit din valea Mureşului spre Sarmizegetusa

Fireşte, unele din aceste localizări ale lui Cichorius sînt greşite; totuşi aceste greşeli nu ne împiedică să recunoaştem valoarea insemnată a explicărilor sale, mai ales pentru scenele care privesc primul rezboi dacic. Aşa, de pildă, un merit însemnat al învăţatului german, este acela de a fi recunoscut în formele de munţi reprezentaţi pe columnă în scena LXXV, din 196—199, ţinutul muntos de la apusul Grădiştei (Sarmizegetusa). Acei doi munţi aşezaţi în formă de culisă unul îndărătul altuia, nu sînt de cît munţii Iordănelul şi Tăpăliga, care mărginesc spre sud pasul Porţii de fer transilvane, precum muntele în formă piramidală trunchiată, din 197—198, este muntele Mare de la nordul aceluiaş pas. Un merit şi mai însemnat de cît acesta, este explicarea ingenioasă pe care Cichorius o dă acelei procesiuni de Daci, care în scena LXXV, în genuchi sau în picioare întind braţe rugătoare către împărat şi cer ertare, iar ceilalţi pace. Această lămurire o scoate el din alăturările pe care le face între imaginile de pe columnă şi un pasagiu din Dion Cassius (LXXVIII, 9) unde sînt arătate condiţiile de pace impuse de Traian Dacilor. Tot Cichorius, spre deosebire de toţi ceilalţi comentatori mai vechi, recunoaşte în imaginea impunătoare a dacului din 199, la capătul procesiunei de Daci, pe însuşi regele Decebal, confundat mai nainte cu acel pileat dac din 193, care în chip desnădăjduit apucă genuchii împăratului.

Din nefericire, lămuririle pe care Cichorius le dă cu privire la celelalte grupe din al II rezboi sînt cu desăvîrşire greşite Căci greşită este credinţa acestui învăţat, că o bună parte din Transilvania, adică partea de sud-vest cu Sarmizegetusa, a remas, pînă la izbucnirea celui de al doilea rezboi dacic, în stăpînirea armatelor romane. Din această cauză regele Decebal, în lipsa vechii sale capitale, clădeşte o alta nouă în timpul de pace dintre cele două rezboae dacice. Această nouă capitală, după părerea lui Cichorius, trebueşte aşezată în apropiere de izvoarele Oltului, prin ţinutul munţilor Hargitta pe la Homorod.

Această credinţă greşită, il face pe învăţatul german să bănuiască că seria de scene, unde ni se înfăţişază pe columnă (Cichorius scenele CVI– CX) mersul a două armate romane, despărţite între ele

printr'un șir de munți, nu este de cît reprezentarea acelui marș lung și depărtat al soldaților, ca să ajungă de la pasul Turnul Roșu la noua capitală. Pe două văi diferite pornesc aceste două coloane militare, una mai pe la sud pe valea Oltului, iar cealaltă ceva mai pe la nord, pe valea rîului Tîrnava mare, un afluent al Mureșului. Puntul de întîlnire al celor două coloane este și puntul de împreunare al celor două văi, care dau la poalele unei cetăți uriașe, reprezentată în scena CXI și care nu este alta de cît capitala dacă, văzută din depărtare. Concluzia finală a învățatului german este, că noua capitală dacă trebue să fie o cetate cu întărituri puternice, cu porți și turnuri, cu înfățișare semiromană; clădirile de lemn sînt așezate pe un platou înalt, care la spate este mărginit cu un perete de stîncă abrupt, pe cînd pe laturi se înclină în pantă. In față, platoul cade brusc într'o prăpastie adîncă, în fundul căreia curge un rîu, iar dincolo peste apă platoul se înalță iarăși și poartă întărituri romane.

La aceste elemente topografice, scoase din indicările columnei, Cichorius adaogă altele, pe care le dă scriitorul Dion Cassius, acolo unde într'o notiță (LXVIII, 14, 3) ne vorbește despre comorile lui Decebal. In adevăr, iată ce ne spune scriitorul acesta: „Decebal, pentru ca averile sale să nu cadă în mînile Romanilor, pune într'o noapte robii săi să abată apele rîușorului Sargeția, care trecea pe lîngă palatele sale și după ce face să sape o groapă adîncă în albia rîulețului, își ascunde aici tot aurul și bogățiile sale, le acopere apoi cu pietre mari și readuce în fine apele la matcă. Tot atunci ascunde el covoarele și stofele mai scumpe în niște peșteri din apropierea palatului. Și pentru ca nimeni să nu cunoască ascunzătoarea pune să se ucidă robii". Această povestire nu poate fi o legendă, zice Cichorius, căci epizodul acesta este înfățișat și pe columnă și anume, momentul cînd comorile descoperite prin trădarea lui Bikilos sînt aduse în castrul roman (Cich. sc. CXXXVIII). Din această poveste resultă însă, că mai întîi, noua capitală dacă se afla lîngă albia Sargeției și al doilea, că în apropiere existau niște spelunci faimose.

Odată stabilite acestea, Cichorius se întreabă, unde a putut fi această nouă capitală? La Olahfalu se intîlnesc cele două căi de pe Olt și Tîrnava și tot aci, de altminteri, se sfîrșește și calea de pe Homorod; deci în aceste părți trebuește căutată capitala înfățișată

cu atîta pompă de către artistul columnei. Dion Cassius ne vorbește despre niște spelunci. Ei bine, tocmai acesta e puntul de plecare al lui Cichorius ; căci tocmai la Olahfalu sînt măreţele spelunci de la Almaș. Aici, pe ambele maluri ale unui pîrîu, care isvorește din pantele muntelui Hargitta, se află, mai ales pe stînga, un complex de peșteri, care merg adînc în munte, cale de două ceasuri. Singura întrare în peșteră este o gaură care se află sus în peretele stîncii și unde foarte cu greu se poate urca cineva. Această întrare nu numai că nu poate fi văzută decît de cel care o cunoaște, dar se și poate astupa ușor pe dinăuntru cu pietre mari.

Peștera aceasta, care multă vreme a fost folosită de oameni, cînd fugeau în faţa năvălirilor, se află la poalele unui platou, căruia locuitorii îi dau numele de Kómözo, sau „cîmpul de piatră". Acest platou este închis la spate, spre răsărit, cu un perete de munte rîpos, iar din faţă, spre apus, cade repede în malul rîpos al pîrîului ; totuși de această parte se văd două curmături unde platoul se înclină în pantă lină. Spre sud stîncile formează de asemeni un perete drept, rîpos, pe cînd spre nord el cade lin spre cîmpie. Acest platou, astfel întocmit din fire, este un punt strategic de o însemnătate foarte mare : de pe sprînceana sa se poate vedea la depărtări foarte mari ; de aceea a slujit în timpurile medievale drept ascunzătoare populației romînești în fața invaziilor tătărești.

Aici găsește Cichorius toate condiţiile topografice ale orașului de pe columnă, precum găsește pîrîul și peșterile de care vorbește Dion Cassius. Aici deci a trebuit să se înalțe mîndra cetate, care în al II-lea rezboi dacic a slujit lui Decebal drept capitală și a fost asediată și în urmă cucerită de armatele romane. Dacă ruini în părţile locului sînt puţine, cauza este obiceiul ţăranilor de a întrebuința pietrile pentru var. Și afară de aceasta, nu trebue să uităm că locuinţele din interior, după cum arată columna, au fost de lemn, deci au putut fi nimicite prin foc și distruse de timp.

Totuși această localizare a capitalei dace la Homorod stă în contrazicere cu spusele scriitorilor vechi, mai ales cu ale lui Dion Cassius, care afirmă în mod lămurit, că Traian și în al II-lea rezboi dacic cucerește aceiași Sarmizegetusă, pe care o mai cucerise odinioară în primul rezboi. Contra localizării la Homorod se ridică Petersen cu toată puterea, cînd, după ce trece în revistă diferitele notițe ale lui Dion Cassius, privitoare la Sarmizegetusa, adaogă : „Nici odată în

Dion n'a fost vorba despre altă capitală decît Sarmizegetusa și nimeni înainte de Cichorius n'a înțeles că a fost cumva vorba în al II-lea rezboi de altă cetate; nimeni n'a căutat Sargetias, care curgea pe dinaintea palatului regal în al II-lea rezboi, în altă parte decît la Sarmizegetusa" [1]).

De asemeni, Petersen se ridică și contra ideii că o mare parte din sud-vestul Transilvaniei se afla la începutul celui de al II-lea rezboi în puterea Romanilor și că din această pricină, Sarmizegetusa fiind ocupată, a trebuit Decebal să-și clădească o a doua capitală în părțile de răsărit ale Ardealului. Din contra, el dovedește că întregul Banat și Oltenia întreagă, la începutul rezboiului al II-lea, erau din nou în stăpînirea lui Decebal. Este poate această parte din lucrarea lui Petersen cea mai studiată și cea mai bine probată. Lumina care se revarsă din această parte a studiului său clarifică o întreagă serie de scene.

Dar Petersen a mai dovedit, că însăși cetatea, din al II-lea rezboi dacic, nu este în fond decît cetatea Sarmizegetusei din primul.

Pentru aceasta sîntem nevoiți să reluăm pas cu pas argumentarea învățatului german și s'o prezentăm în desvoltarea ei firească, așa precum reese din scrierile lui Petersen asupra columnei și din excursul său de la finele volumului al 2-lea, privitor la cestiunea poziției Sarmizegetusei.

Ne amintim, că Cichorius comentînd scena LXXIII, socotise zidul cel semirond din față (în 188—189) cu o poartă boltită la mijloc, drept un zid care închide valea Streiului prin părțile de la Kiș-Kalan. Petersen însă îl ține drept un castru și în această privință are dreptate. Alăturările, pe care noi le vom face între scena LXXIII, din primul rezboi dacic și CXIII (300—301), din al doilea pun în plină lumină această idee. Ne mai amintim de asemeni, că Cichorius vorbind despre scena LXXIV, găsise între imaginea acelui rîușor care curge din deal, de sub un turn rond (în 1901) spre un basin pătrat din față și forma basinului tăiat în stînca de la Kiș-Kalan, o asemănare care-l făcuse să localizeze scena LXXIV în părțile de la această stațiune termală faimoasă în anticitate, precum pare a fi și astăzi. La acestea Petersen răspunde alăturînd scena LXXIV de scena CXXIV, din al doilea rezboi, unde atît turnul

---

1) E. Petersen, *Trajans dak. Kriege*, II, pag 8.

rond din fund și de după dealuri, cît și albia șerpuitoare a rîușorului, care se pierde în basinul cel pătrat, se regăsesc identice. Deci nu se poate deslipi scena LXXIV de scena CXXIV, care ne înfățișază căderea Sarmizegetusei. Dacă una se petrece în împrejurimile Sarmizegetusei și cealaltă tot acolo trebuește pusă.

Dar Petersen nu se oprește aici: el nu alătură de scena LXXV numai scena LXXIV, dar chiar și pe cea din dreapta, scena LXXVI. Cu modul acesta el alcătuește o grupă unică, mărginită la stînga și la dreapta, și deci izolate de celelalte grupe, cu cîte un copac (în 188 și în 202). Această grupă se compune dintr'o scenă centrală, Traian stînd pe tribunal și înconjurat de legații și signiferii legiunilor sale (193 — 194) și două scene laterale: la stînga (din 190 pînă în 197) lagărul roman cu zidurile, porțile și întăriturile sale, iar la dreapta (în 198—202), Sarmizegetusa, ale căreia ziduri le dărîmă Dacii, pe cînd locuitorii daci scoboară din munți și părăsesc ținutul. Atît lagărul roman cît și Sarmizegetusa sînt arătate ca fiind văzute din spre răsărit și anume, lagărul roman se reazimă cu flancul său stîng de colinele din sudul cîmpiei Hațeg și se întinde departe în cîmpie spre nord, unde se află așezată Sarmizegetusa. Numai din această parte (adică din spre est) putea spectatorul să vadă între ele, precum este înfățișată pe columnă, tăietura între munți a pasului Poarta de fier transilvană spre vest.

Această concluzie are pentru Petersen o importanță hotărîtoare: ea îl face să recunoască în cetatea din al II rezboi formele cetății din primul, cetate, care mai ales din pricina peisagiului caracteristic dimprejur, fusese recunoscută ca fiind Sarmizegetusa, dar acum restaurată și mai bine întărită. Insă în cetatea din al II rezboi s'aŭ adaos, după învățatul german, pe deoparte la stînga, lagărul roman, iar pe de alta la dreapta, întăriturile de la Poarta de fier. Petersen apoi reia și el cele 4 grupe cu reprezentări ale capitalei dace. precum făcuse Cichorius, numai că le împarte altfel.

Grupa I) cu scenele LXXIV—LXXVI din anul 102, corespunde cu grupa I a noastră;
« II) cu scena CXI, Sarmizegetusa văzută în perspectivă;
« III) cu scenele CXIII—CXVI, corespunde cu grupa a II a noastră;
« IV) cu scenele CXIX—CXXII, corespunde cu grupa a III a noastră;

Grupa V) cu scenele CXXIV—CXXVI, corespunde cu grupa a IV a noastră; aci ni se înfățișază vederea Sarmizegetusei, acum însă în puterea Romanilor.

Comparînd între ele aceste diferite imagini, Petersen găsește între ele puncte de asemănare. Mai întîi el cercetează grupa a V, care este cea mai clară din toate imaginele capitalei dace de pe columnă. Aici se văd foarte bine cele trei părți ale orașului, despărțite prin zidurile interioare și aproape paralele *aa* și *bb*. (Vezi fig. V, Petersen, *Tr. dak. Kriege*, planșa vol. II). In stînga în partea de răsărit, însemnată cu litera A, se află castrul roman, în mijloc, unde este litera B, avem Sarmizegetusa, pe cînd în partea dreaptă (apus) litera *b*, este imaginea porții de fer transilvane.

Odată stabilit aceasta, învățatul german găsește asemănări evidente între imaginea Sarmizogetusei din grupa V-a și aceia din grupa IV-a. Zidurile au aceleași forme, aceiași direcție, urmează variațiile solului în acelaș chip, au chiar și aceleași divizii în trei. Este o deosebire însă: în grupa a IV-a în stînga, acolo unde, zice dînsul, că a fost castrul roman, se văd niște case romane, care lipsesc în grupa V-a, cu toate că au comun cele două turnuri din față. Dar lipsa se explică prin faptul că aceste clădiri au fost distruse de Daci prin flacări; deci nu mai puteau fi în locul lor atunci cînd cetatea a căzut în puterea Romanilor.

Dovedită asemănarea între orașul din grupa V-a și cel din grupa IV-a, Petersen nu se oprește aici. El găsește asemănări și între imaginea orașului din grupa V-a și aceia a orașului din grupa I-a, adică a orașului din primul rezboi dacic. Intre amîndouă este comun turnul din fund, care în grupa V-a este cu cupolă deasupra, pe cînd în grupa I este fără cupolă; au comun de asemeni forma terenului, deluros în fund și căzînd în față pînă ce devine șes; au comun rîușorul cu albia sinuoasă, care în grupa I se pierde într'un basin pătrat, pe cînd în grupa V-a are forma unei căi în zigzag. Acest rîușor, după Petersen, este acel Sargeția, care trecea pe lîngă palatul lui Decebal și unde regele și-a ascuns comorile sale. Au comun în fine forma zidului lung din față cu toate variațiile sale, care, după Petersen, închidea castrul roman.

Pînă aici întreaga demonstrație este admirabilă, în contra ei nu avem nimic de zis. Singurul lucru, contra căruia ne ridicăm, este greșita idee a lui Petersen, că orașul dac din al II-lea rezboi

se compune din trei părți: din castrul roman spre stînga, Sarmizegetusa la mijloc și adaosul Porții de fier la dreapta. Noi susținem, — și o vom dovedi aceasta, — că partea din stînga, pe care învățatul german o ține drept castrul roman, nu este alta de cât cetatea Sarmizegetusa. Nu mai puțin ni se pare o greșală idea lui Petersen, de a identifica grupele I, IV și V cu grupa III, care, deși ne dă imaginea capitalei dace, ne înfățișază totuși altă lature. De-asemeni o greșală este și părerea, pe care Petersen o împrumută de la Cichorius, că orașul sau cetatea înfățișată în grupa II, este tot imaginea Sarmizegetusei. In fine o greșală și mai mare este convingerea, că Sarmizegetusa se află așezată pe un platou cu spatele rezemat de un perete abrupt de munte, că prin urmare capitala dacă nu avea de cît trei laturi, una în față și două laterale. Cu toate aceste greșeli însă, trebue să recunoaștem, că atît observațiile cît și concluziile lui Petersen, sînt de o valoare nespus de mare și că ele ne dau în multe părți cheia de deslegare a problemei noastre, asupra reconstituirei Sarmizegetusei.

CAPITOLUL II

FORMA SARMIZEGETUSEI

DUPĂ RELIEFELE COLUMNEI

RESUMAT Terenul şi forma castrului roman din Grădişte ne lămureşte reliefele de pe columnă privitoare la Sarmizegetusa Cetatea reprezintată în scenele LXXIV—LXXV pe columnă are forma dreptunghiulară, cu laturile *a-b'*, *c-o-b*, şi *a-a'* *b'-A'*. Laturea b'-A' în loc să fie paralelă cu a-a', cum se cuvenea, este un fel de continuare a laturei a-b' Identitatea de formă între cetatea reprezintată pe columnă şi ruinele actuale de la Grădişte, deci scena LXXIV—LXXV ne înfăţişază chiar Sarmizegetusa dacă, văzută din nord. Scena LXXVI ne înfăţişază întăriturile de la pasul Selu, la nord-vest de Sarmizegetusa Ruinele cetăţii din Selea, descrise de către protoereul N Munteanu din Grădişte, corespund cu arătările columnei Această localizare a cetăţii din scena LXXVI la Selea explică şi condiţiile de pace «Să dărîme Dacii întăriturile şi să părăsească ţinutul ocupat» transcrise de Dion Cassius Pentru ce alipim scena LXXIII la grupa Sarmizegetusei? Identitatea între scena LXXIII şi CXIII. Cetatea din scena CXIII e în apropiere de Sarmizegetusa ea se află între capitala dacă (scena LXXV) şi cetatea reprezintată pe columnă în scena CXI. Cetatea din CXI este identică cu cetatea actuală din Colţea, ale cărei ruini ne înfăţişază tocmai forma de pe columnă Planul cetăţii actuale din Colţea Identitatea aceasta ne impune conclusiile: a) artistul columnei copiază fără nici o schimbare realitatea, b) turnurile arătate pe columnă ca fiind de lemn sînt în realitate şi ele tot de piatră. Lagărul roman înfăţişat în scena CXIII se află la dealul lui Balint Valurile şi cetatea rondă din Balint descrise de protoereul N Munteanu.

Imaginea Sarmizegetusei romane, aşa precum ne o arată ruinele de la Grădişte şi publicaţia baronului de Hohenhausen, are următoarele caractere: forma este a unui castru dreptunghiular, aşezat pe un teren înclinat în pantă lină de la nord la sud; prin castru, trecînd rîul Clopotiva, profilul laturilor care merg de la răsărit spre apus

scoboară continuu de la colțuri spre albia rîului. Către apus terenul stîncos cade mai la dreapta de șanțul de împrejmuire într'o vâlcea adîncă. Spre răsărit de castru, însă ceva mai la sud, au fost odinioară niște peșteri din care izvora apă abundentă. Peșterile, după cum spune tradiția, au fost astupate cu zid de piatră. Alături de izvor se vede o măgură, care trebue să ascundă sub ea urmele unui turn rotund. Cu aceste elemente topografice pe care ni le dă realitatea, sîntem noi în stare să ne orientăm mai bine în analisa reliefelor de pe columnă, privitoare la Sarmizegetusa.

In primul rînd clar se arată înaintea ochilor noștri forma terenului pe care se află cetatea din prima grupă (scenele LXXV—LXXVII, 190—202). Și anume, solul scoboară în pantă lină din fund spre în față. Pentru ca să exprime această idee, artistul a introdus următoarele două amănunte: întîi, a pus imaginea acelui pîrîu, care răsărind din deal, de la poalele turnului rond se pierde în basinul pătrat din față, în 191 și al doilea, a înfățișat figurile soldaților rînduite pe planuri diferite[1]) Așa în primul plan sînt călăreții care țin caii de hățuri, pe al doilea, sînt auxiliarii romani care beau apă din rîușor și legionarul care urcă panta cu bagagiul în spate, iar pe al treilea, este un al doilea legionar, care merge spre turnul rond din fund.

Și mai clar este felul cum înfățișază artistul columnei zidul cel lung din dreapta turnului rond, din 192—196. (vezi fig. 1, pl. III). Privindu-l cu luare aminte el are vădit forma unui dreptunghiu Avem mai întîi, zidul de piatră *a b'*, care se întinde din 292, adică de la poarta semideschisă și pînă în 195, în *b'b*, unde se află poarta de lemn închisă. Paralel cu această lature se vede în fund o alta *c o b*, care începe în dreptul spărturii ovale din 192, în puntul *c* și merge spre dreapta pînă dincolo de puntul *o*, unde restul zidului nu mai este înfățișat. A treia lature trebue s'o formeze zidul *a'—a*, care pornește piezis de la spărtura ovală și ține pînă la poarta semideschisă din 192 Ea se tae de sigur în unghiu drept cu celelalte două, însă pentru ca să reducă lățimea castrului,—artistul, ca să înfățișeze scena „supunerii" pe banda îngustă a reliefului, avea nevoe de spațiu,—el a dat laturilor din stînga și din dreapta o direcție

---

1) Pentru înțelegerea mai clară a lucrului se poate privi scena, zisă a «supunerii Dacilor», de la finele primului rezboi, publicată de C Cichorius (scenele LXXIV—LXXVI),

pieziṣe. Aṣa dar, o primă concluzie: zidul din scena LXXV are forma unui dreptunghiu, aṣezat pe un teren înclinat care scoboară din fund spre în faţă.

Dar care este a patra laturo a dreptunghiului? Firesc ar fi fost ca artistul s'o înfăţiṣeze paralel *(b—b)* cu cea din stînga *(a' a)*; în cazul acesta însă claritatea tabloului său ar fi suferit: mai întîi zidul din faţă *a—b'* ar fi acoperit o bună parte din zidul pieziṣ,— al patrulea al dreptunghiului,—apoi, înfăţiṣarea laturei a patra ar fi ocupat o parte din interiorul lagărului ṣi prin urmare artistul n'ar mai fi putut s'arate ṣi pe soldaţii romani, care cu bagagiile pe spate pornesc din castru spre turnul din stînga. De aceia, nevoit a fost să îndrepte laturea pieziṣ spre dreapta ṣi nu spre stînga, din *b'* în *A'*. Dar artistul ca să distingă ṣi mai bine laturea aceasta de laturea *a—b'*, a introdus un amănunt, care are valoarea sa: pe cînd toate celelalte laturi sînt împrejmuite cu ziduri de piatră, aceasta singură *(b'—A')* este închisă cu valuri ṣi ṣanţuri trase pe un teren ṣi el stîncos ṣi abrupt. Afară de aceasta, laturea *b'—A'* nu este regulată, ea nu merge în linie dreaptă, ca celelalte laturi, ci pare neregulată. In fine, un ultim amănunt: laturea aceasta cu cît ne depàrtăm din stînga spre dreapta cu atîta este mai înaltă ṣi mai stîncoasă. Deci o a doua concluzie: laturea cea de a patra a lagărului este neregulată, accidentată ṣi aṣezată pe un teren stîncos, care se înalţă mereu spre dreapta; dreapta aici însă înseamnă în realitate, fund.

Conclusia generală pe care o scoatem din analisa imaginei de pe columnă din scena LXXV este cea următoare: cetatea are forma dreptunghiulară, cu laturea cea lungă îndreptată de la stînga spre dreapta; ea se află pe un teren care scoboară în pantă lină din fund spre în faţă; iar laturea din dreapta ocolind muchea unui sol stîncos ṣi abrupt este neregulată. La stînga acestui lagăr se vede pe culmea unui deal un turn rotund (R) de la poalele căruia isvorăṣte un pîrîu care merge la vale spre linia din faţă. Cine nu vede însă din această descriere desăvîrṣita potrivire dintre spusele columnei ṣi resultatele dobîndite de noi din cercetarea ruinelor cetăţii romane Sarmizegetusa?

Ne credem îndreptăţiţi să conchidem că, ceea ce artistul ne arată în scena LXXV nu este imaginea castrului roman din sud de Sarmizegetusa, precum o susţine Petersen, ci însăṣi capitala fai-

moasă a lui Decebal [1]). Dacă conclusia aceasta se impune, atunci ni se impune și conclusia următoare: Sarmizegetusa este înfățișată din nord, adică văzută de observator din spre nord și prin urmare laturea cea lungă din față *(a—b')* este laturea de nord, cea scurtă din stînga *(a'—a)* este laturea de răsărit, pe cînd cea întărită cu *aggeres* și *vinea (b'—A')* este laturea de apus; firește laturea care se vede în fund *(c—o)* este o parte din laturea de miază-zi.

Vederea Sarmizegetusei este făcută deci de artist cam din locul unde astă-zi se află amfiteatrul. In această poziție se lămuresc minunat de bine și celelalte amănunte topografice de pe columnă. Și de fapt spre dreapta, către apus, se văd cei doi munți trași unul îndărătul altuia, Iordănelul și Tăpăluga, acesta din urmă mai înalt; tot către apus se află la depărtare de 3—4 km. pasul cel strîmt, numit Poarta de fier transilvană. Și apoi cotind spre nord-est muntele Mare și muntele de alături, zis al Cornavelii (din 197 pînă în 199). care cade întocmai ca pe columnă, brusc spre răsărit, unde este pasul Selii.

Cu această localizare înțelegem în fine și rostul acelui zid cu turnuri de lemn dintre 199—201, precum se lămurește și rostul locuințelor de pe munte dintre 200 și 201. Am admis mai sus că între scena LXXV și LXXVI este o legătură pe care o recunoaște de altminteri și Cichorius în cuvintele: „ambele scene (LXXV și LXXVI) sînt în raporturi foarte strînse, care le face să formeze un tot unic".

Cichorius pretinde că scena LXXVI se desparte în două jumătăți, cea de la stînga, care ne înfățișază două ziduri, dintre acestea cel din față este aproape cu totul distrus, iar cealaltă jumătate în dreapta, ne arată un ținut muntos, întretăiat din pricina direcției dealurilor în mai multe văi. Pe culmea unuia din dealuri se văd „mai multe colibe mici de lemn". In prima jumătate a scenei LXXVI ni se înfățișază, zice dînsul, Sarmizegetusa, în momentul

1) Și nu este imaginea unui castru roman pentru motivul că, în această supoziție nu s'ar explica nici de cum unele amănunte foarte caracteristice. Așa de pildă, pentru ce Romanii ar fi făcut castrul lor o parte din zid, iar alta din val de pamînt cu palisadă? Pentru ce, de asemeni, porțile care au turnuri, unele sunt terminate și altele nu? Pentru ce să se abată artistul cu prilejul acestui castru roman de la imaginea obișnuită a castrelor romane înfățișate pînă acum, care mai toate sînt pătrate sau dreptunghiulare?

de a fi dărîmată; iar în a doua, este o imagine tipică pusă de artist, pentru ca să ne ilustreze expresiunea raportată de Dion Cassius, „să părăsească Dacii teritoriul ocupat“ de Romani.

Curioasă idee! Căci, cum este oare cu putinţă să crează cineva că, în nişte ziduri înguste cu două mizerabile turnuri de lemn (dindărăt de 199) se învederează imaginea acelui oraş vestit, a căruia formă din al doilea rezboi dacic ne dovedeşte mărimi impunătoare? E oare cu putinţă ca artistul, care pe columnă mai sus (în scena XXII) a reprezintat în proporţii mari un oraş cu mult mai mic, Tibiscum, să dea Sarmizegetusei o imagine aşa de neînsemnată şi meschină? Fireşte că nu. Noi însă pretindem, că în scena LXXVI ni se înfăţişază întăriturile de la pasul Selii, pas aşezat la nord-vest de cîmpia Sarmizegetusei.

In adevăr, scena LXXVI (Cichorius 199—202), ne înfăţişază un ţinut muntos, mai ales spre dreapta. In fund, în puntul 200—201, se înalţă un munte abrupt spre stînga şi frămîntat spre dreapta De aci se lasă, spre stînga şi în faţă, o coamă din ce în ce mai scundă cu cît ne apropiem de marginea scenei anterioare (LXXV); iar din această coamă se desfac şiruri paralele şi secundare, a cărora direcţiune este perpendiculară pe coama principală. Un zid de piatră, cu rosturi regulate începe de jos din 199, merge cotind pe la spatele lui Decebal, apoi de la jumătatea reliefului o ia drept spre colţul de sus din dreapta, unde între 200 şi 201 se reazimă de muntele rîpos de care vorbeam mai sus. Aşa dar, avem lămurit o vale pe care zidul de piatră o închide. In 199 jos, zidul este în parte sfărîmat de doi Daci, care izbesc cu cazmalele în pietre şi le risipesc, pe cînd un comat dac şopteşte ceva la urechea unui pileat, care stă la spatele lui Decebal. Două turnuri, din care nu se vede de cît scheletul lor de lemn cu ferestrele, porţile şi frontoanele lor triunghiulare, sînt indicate îndărătul zidului. In fine, în 200, pe culmea dealurilor se află nişte căsuţe cu fronton şi cu ferestre înşirate la rînd una lîngă alta. Este imaginea unui sat neînsemnat, ai căruia locuitori l-au părăsit; căci de pe înălţimi coboară barbaţi, femei şi copii, care tîrăsc cu dînşii turmele lor de boi, de capre şi de oi. In expresiunea figurilor, în atitudini şi gesturi se vede că aceşti oameni îşi lasă căminul lor cu durerea în suflet şi în contra voinţei lor.

Ei bine, imaginea scenei de pe columnă nu este alt-ceva decît

imaginea terenului real de la pasul Selii. La capătul muntelui Mare spre nordest se află o vale foarte îngustă, dincolo de care se înalță coama unui munte în formă de ciocan, cași cel înfățișat pe columnă în 198—199, care are aproape înălțimea muntelui vecin din stînga și care poreclit de popor cu numele de dealul Cornavelii, este însemnat pe harta austriacă cu denumirea de vîrful Mărului. Dincolo, mai spre dreapta de acest munte, se află o nouă curmătură, mult mai adîncă și mai largă și care se reazimă de clina abruptă a vîrfului Selii, constituit, întocmai ca și pe columnă, dintr'o sumă de dealuri, care mărginesc mai multe văi.

Dar nu numai poziția terenului corespunde cu arătările columnei în scena noastră, ci și rămășițele de zidărie veche din părțile locului. In primul rînd există un val, care probabil începea jos, poate chiar lîngă malul apei, care vine dinspre Zăicani, urcă panta dealului spre nordest și se termină la panta rîpoasă de apus a vîrfului Selii. La marginea de apus pe culmea Cornavelii se află, după spusa locuitorilor, un turn de piatră, din care n'a mai remas decît temeliile ; în jurul acestui turn ceva mai jos era un șanț adînc și lung. Sub vîrful Selii însă pe culmea dealului, care se pleacă spre câmpia Grădiștei, se află o sumă de resturi de zidărie veche. Iată în privința aceasta ce ne spune protoiereul Nicolae Munteanu, a cărui cultură literară și istorică dă observațiilor sale o valoare prețioasă.

«Cercetînd acum după serbători locurile de care amintiți în prețuita-vă scrisoare, mie mai în urmă trimisă, în meritul celor exprimate îmi permit a vă comunica următoarele:

In partea nordvestică a Sarmizegetusei, sau pe culmea dealului, azi numit „Selea“,—pe care l'am cercetat cu deamănuntul,—se află urmele alor vre-o patru pimnițî vechi. Zidul acelora e de calibrul zidurilor vechi din lăuntrul cetăței, deși trebue să fie contimporane. Mărimea acelora e de circa 12—15 metri pătrați la una. Distanța de 20 m., de la pimnițî spre vest, după cum mi-a arătat însuși proprietarul locului, se văd deabea urmele unei case. Proprietarul mi-a spus și măsurat spațiul cît a cuprins acea casă, circa 10 m. lungă și 8 m. largă. Grosimea zidului apare circa la 80 c. m. ; se vede a fi fost o casă puternică. In locul unde se află aceste e o poiană frumoasă, încîntătoare, cinctată de toate părțile cu deluțe și stretăiată de drumul ce duce la Poieni. In apropiere de pivnițî și casă mi-a

arătat locul unde a fost o fîntînă și în care tradiția poporală susține că au fost ascunși tesaurii lui Decebal, transportați în decurs de șapte zile pre nouă cămile. In locul acesta se afirmă a se fi făcut săpături de nescari Germani,—dar ce au găsit nu se știe. De fapt cărămidă romană au aflat și alții.

Părerea mea modestă e că și aici a fost o vigiliă, — după ce această posiție din punt strategic dominează mai bine întreaga vale pînă la Poarta de fier. Mi s'a spus că de către Zăicani, în direcția sudvest de la Selea, pe coama dealului Iordănel, a fost alt turn de vigiliă. Considerînd înălțimea dealului acestuia, acela domina departe peste Poarta de fier pînă pe la Bouțare. Deci pentru apărarea Ulpiei Traiane de surprinderi neprevăzute se vede că strămoșii au avut telegraf mai admirabil ca al lui Marconi, fără sîrmă, anunța semnalul prin focuri și da și alarmul la timp garnizoanei pentru a putea lua defensiva la timp". 1906, Grădiște, 25 Ianuar.

Din aceste observații o conclusie importantă ni se impune: în scena LXXVI, artistul columnei ne înfățișază întăriturile de la pasul Selea, precum și localitatea dacă la răsărit de pas sub chiar vîrful muntelui Selea.

Conclusia aceasta însă ne lămurește în acelaș timp și spusele lui Dion Cassius, privitoare la condițiile de pace impuse de împăratul Traian regelui învins Decebal. Intre condiții erau și acestea, ca regele dac „să înapoieze pe inginerii romani trimeși lui de către Domițian, să predea pe fugari, să dărîme întăriturile și să părăsească ținutul ocupat". (*τούς τε μηχανοποιοὺς παραδοῦναί καὶ τοὺς αὐτομόλους ἀποδοῦναι, τὰ ἐρύματα καθελεῖν καὶ τῆς χώρας τῆς ἑαλωκυίας ἀποστῆναι*). Dion Cassius, LXVIII, 9.

Toată discuția era: impus-a oare Traian lui Decebal să dărîme zidurile de apărare ale Sarmizegetusei chiar și ale celorlalte cetăți dace de pe teritoriul ocupat de Romani, precum susține Cichorius, sau prin aceste „întărituri" noi trebue să înțelegem anume ziduri de apărare? In sine privit lucrul, s'ar părea foarte curios, cum împăratul roman să ceară distrugerea zidurilor Sarmizegetusei, cînd el ocupă chiar capitala dacă și lasă într'însa o garnizoană. Cassius ne spune lămurit că, „după ce Traian a pus în ordine totul, lăsînd o garnizoană în Sarmizegetusa și în restul țării, se întoarse în Italia". (*Ταῦτα συνθέμενος καὶ στρατόπεδον ἐν Ζαρμιζεγεθούσῃ καταλιπών, τήν τε ἄλλην χώραν φρουραῖς διαλαβὼν ἐς Ἰταλίαν ἀνεκομίσθη*. Dion Cass. LXVIII, 9.

In casul acesta, este oare de admis că Traian să fi cerut dărîmarea unei cetăți, în care tocmai avea să rămîe o garnizoană romană? Cererea ar fi fost nechibzuită.

Columna însă ne lămurește acum pe deplin rostul cererii lui Traian. Căci, dacă în scena LXXVI noi trebue să vedem imaginea întăriturilor din Selea, atunci cererea lui Traian a avut de scop, ca Dacii să nimicească întăriturile care ar fi putut să împiedice într'un chip sau altul mișcările armatelor romane, să nimicească acele cetățui care aveau o importanță strategică mare In această categorie intrau de sigur întăriturile de la Poarta de fier transilvană, precum și cele de la pasul Sehi, pentru că unele ar fi împiedicat comunicațiile Romanilor din Sarmizegetusa cu provinciile de peste Dunăre, Moesia în primul rînd, iar altele, cele de la Selea, fiind-că dominau trecerea cea importantă din cîmpia Hațegului spre Banat prin Poieni Aceste întărituri trebuiau pentru siguranța Romanilor distruse și tocmai aceasta fac Dacii din primul plan în scena LXXVI.

Odată cu nimicirea întăriturilor Traian a mai impus și „părăsirea ținutului ocupat de Romani“ Este întrebarea, care ținut trebuiau locuitorii Daci să-l părăsească? Tot teritoriul căzut în mîna lor? Nu, căci ar fi fost absurd aceasta, să ceară Dacilor părăsirea Banatului întreg și a Olteniei de astă-zi, care prin încheierea păcii căzuseră în mîna Romanilor. Aceasta n'a putut-o cere împăratul. Din contra, o datorie elementară îi impunea să izgonească populația dacă de pe teritoriul puntelor strategice mai importante. Așa trebue să fi fost cu locuitorii așezați la poalele Sehi, lîngă pasul cel întărit de care am vorbit mai sus Era pentru Romani o elementară datorie să pue mîna pe acest pas, precum și pe cel de la Poarta de fier; deci, din aceste locuri Dacii trebuiau să se retragă. Și tocmai acest moment îl înfățișază artistul columnei în jumătatea din dreapta a scenei LXXVI. Cu această soluție se lămurește și ultima întunecime care învăluia scena cea mare, zisă a „supunerii Dacilor“.

Ne mai remîne să ne dăm seamă despre scena LXXIII, pe care noi am alăturat-o mai sus la grupa noastră. De ce această alipire? Cichorius localizase scena în părțile de la Kiș-Kalan (Aquae). Petersen din contra o identificase cu scena LXXV, adică cu lagărul roman de lîngă Sarmizegetusa. Această din urmă părere, deși este mai aproape de adevăr, este totuși greșită.

In adevăr, lagărul roman din scena LXXIII, din puntul de vedere al formei și poziției sale geografice se aseamănă cu cel reprezentat în scena CXIII, din al doilea rezboi. Comun au forma neobișnuit rondă, comun au poarta lor unică, comun au dealul din afara zidurilor, comun au în fine valul care pornește de lîngă poartă și se sprijină de deal. Deosebirea e numai că în scena LXXIII valul e în construcție, pe cînd în CXIII este gata. Concluzia este: lagărele sînt aceleași; deci unde va fi localizat unul, va fi localizat și celalt

Un element prețios pentru orientarea noastră ni-l dă imaginea scenei CXIII și anume: soldații romani, ca să poată escalada zidurile cetății dace din scena CXIII—CXIV,—care după Petersen nu este de cît Sarmizegetusa,—aduc cu dînșii scări de lemn din lagărul de unde pornesc atacul lor. Acest amănunt ne indică lămurit că lagărul roman nu era departe de cetatea dacă. Dar atunci, dacă lagărul roman din CXIII este în apropiere de Sarmizegetusa, tot în apropiere trebue să fie și castrul LXXIII, cu care este identificat.

Se pune întrebarea însă, unde anume în împrejurimile Sarmizegetusei trebuește localizată scena CXIII? Respunsul ni-l dă precizarea geografică a scenei CXI: dacă izbutim să localizăm scena CXI, prin aceasta am localizat și scena CXIII și deci scena LXXIII.

Petersen și Cichorius cred că scena CXI este imaginea Sarmizegetusei văzută din depărtare și oarecum în perspectivă. Noi însă credem că artistul a înfățișat în această scenă imaginea cetății Colțea de pe malul rîpos al rîului de Mori din Transilvania, lîngă Clopotiva. Motivele în favoarea acestei localizări sînt destul de convingătoare.

Cetatea reprezintată pe columnă (vezi fig. 2, pl. II) se întinde din 293 pînă în 297; ea este încadrată de munți înalți și rîpoși, mai ales spre stînga. Cetatea are o formă foarte caracteristică. Zidul din față este format din 2 jumătăți arcuite și aproape egale; jumătatea din dreapta are o poartă cu turn de lemn deasupra; turnul are două etaje, cu o fereastră mai mare sus și două altele mai mici jos. Jumătatea de zid din stînga este mai complicată; o parte a zidului este arcuită, restul spre stînga este în linie dreaptă. In față avem un al doilea zid, care în 295 are o portiță și mai spre stînga un turn cu galerie de lemn. Indărătul zidului se văd două turnuri, dintre care cel din dreapta este mai mare și are două etaje.

In fața cetății pe planul din mijloc se văd 5 Daci, care par nelinișțiți de vestea adusă de unul dintr'înșii; acesta sosește din

dreapta. In interiorul cetății zărim alți 7 Daci, de asemeni în prada celei mai vii frămîntări sufletești: unii gesticulează, alții pornesc spre poarta deschisă din dreapta, pe cînd cîți-va parcă ar voi să rămînă înăuntru. Pricina acestei frămîntări sufletești nu poate fi de cît sosirea acelor auxiliari romani arătați lîngă poalele muntelui rîpos din stînga în 294. O deducem aceasta mai ales din privirile acelor doi Daci din planul de mijloc, care privesc spre stînga. De această sosire a Romanilor se pare că au cunoștință și cei din interiorul cetății și toată gesticularea lor energică și deci discuția aprinsă între ei nu are de cît un singur scop: a hotărî de trebue sau nu să rămînă mai departe în cetate și s'o apere contra unui asediu în regulă al Romanilor, sau s'o părăsească pentru a se retrage în interiorul regatului. Părerile Dacilor sînt împărțite.

Ei bine, cetatea dacă reprezintată de artistul columnei, s'a păstrat minunat: ea nu este decît cetatea cunoscută sub numele de Coldsvar, sau cetatea Colții. Imaginea, reprodusă la fig. 3, pl. II, este o fotografie scoasă după un admirabil tablou pictat de talentatul profesor C. I. Stefănescu; de altminteri înfățișarea cetății se poate vedea pe cărțile poștale din Hațeg. In față se văd cele două turnuri, unul la stînga, celalt la dreapta, iar la mijloc zidul, care, format din două jumătăți se tae în unghiu obtus; îndărătul zidului se înalță un turn uriaș; poarta, cași pe imaginea columnei, se află la dreapta, dincolo de turnul din această parte. Zidul de împrejmuire s'a păstrat încă bine; iar de prin cadrul ferestrilor se desfășură înaintea privitorului priveliștea cea mai încîntătoare. Spre miază-zi vederea se perde în lungul văii sălbatice a rîului de Mori, pînă unde zarea este închisă de masa impunătoare a misteriosului Retezat, cel mai înalt munte din șirul întreg al Hațegului. Spre miază-noapte, zarea se deschide și mai largă, căci înaintea ochilor fermecați se desfășură pînă aproape de Mureș valea luminoasă a Streiului. Dar toată poezia acestor ruini stă în mărimile uriașe ale zidurilor, pe care au crescut copaci bătrîni; stă mai cu seamă în fermecătoarea lor armonizare cu natura sălbatică și grandioasă a ținutului.

Dacă intrăm pe poarta (F) de pe laturea de nord, poartă de 2m50 lărgime, dăm într'o curte foarte îngustă de formă neregulată, cu clădiri de jur împrejur. Și anume, spre apus trei camere în șir (H, I, J), dintre care cea din mijloc e pe jumătate mai îngustă de cît

celelalte două. Spre răsărit era un zid (o o) cu cîte un turn la capete (D, E); iar spre sud avem o primă cameră (K), care comunică cu curtea printr'o poartă, și spre est cu turnul E. In fine la miază-zi se află un turn mare (L) de formă pătrată. Inălțimea lui trece de 16 m. Fiecare lature a turnului avea peste 10 m. lățime, iar zidul o grosime de 2 m. Turnul avea cel puțin 3 etaje; o deducem aceasta din urmele pătrate ale grinzilor care serveau de podele fiecărui etaj. Fereastra de jos de la laturea de sud este mare, largă și încadrată cu lespezi mari de piatră, peste care sus se sprijină un arc boltit. Mai este o a doua fereastră pe laturea de vest. Cetatea a fost zidită ca să închidă calea unei armate vrăjmașe, care ar fi venit de prin Oltenia, prin valea de la poalele muntelui Retezat. Colțea era o cetate de o tărie extraordinară. De altminteri architectul nemulțumit cu tăria posiției naturale a cetății, clădită pe colțul unui munte abrupt, nemulțumit de asemeni cu tăria zidurilor și turnurilor de apărare, el a mai adaos, în afară de zidul circular și șanțul dinainte-i (A și B), despre care am vorbit, el a mai adaos la 50 m. departe de cetate, acolo unde este limba de pămînt mai îngustă, o nouă întărire: a pus să se sape un șanț larg de peste 5 m., iar cu pămîntul scos dinăuntru a făcut un val, cam de 4 m. înălțime; șanțul și valul merg din margine în margine a pasului, care spre miază-zi, cași spre miază-noapte, se prăvălește într'o prăpastie înfiorătoare.

Fig 2. Planul ruinelor de la Colțea

Descrierea acestor ruini ne arată cît de adevărată este afirmarea noastră de mai sus, că în scena CXI ni se înfățișază cetatea Colții. Nu mai stăruim asupra lucrului. Cetatea Colții este, poate, ilustrația cea mai convingătoare despre realismul columnei ; ea ne arată pînă la evidență cît de veridic este artistul reliefelor, care ne înfățișază luptele lui Traian cu Dacii ; ea ne dă măsura calităților și de sigur a defectelor acelui artist : fantasia nu are nici un rol în toată composiția operii sale ; două, trei imagini de divinități, sau personificări ale apelor (Jupiter Tonans în lupta de la Tapae, Dunărea etc.), încolo realitate și realizm în forma cetăților, în aspectul ținutului și de multe ori în copierea unor amănunte, care nu sînt puse în imagini fără un scop hotărît.

Dar mai este o conclusie pe care o putem trage din alăturarea scenei noastre de cetatea Colții : am văzut, că pe columnă în imaginea noastră turnurile, care domină zidurile cetății, par a fi de lemn. Lucrul este așa de clar, în cît ochiul vede pînă și cuele care serveau ca să mențină între ele diferitele stinghii de lemn ale turnurilor. Și amănunt și mai curios, capetele cuelor le vedem nu numai pe acoperiș, unde mai mult sau mai puțin și-ar putea avea rostul lor, dar chiar și pe pereții turnurilor, (vezi turnul din stînga din 294). Și cu toate acestea, aceleași turnuri din cetatea reală a Colții sînt zidite din piatră și cu mortal de o tărie extraordinară, întocmai precum sînt zidite și clădirile romane.

Acelaș lucru l-am mai observat și la clădirile din scena LXXVI de pe culmea Selii, care pe columnă par a fi de lemn, pe cînd în realitate resturile lor sînt de piatră. Și sînt numeroase exemple. Din această constatare trebue să tragem conclusia, că pe nedrept comentatorii columnei au scos pînă astă-zi ideia, că toate clădirile Dacilor sînt de lemn. Acest lucru nu corespunde cu realitatea ; căci ori de cîte ori am descoperit o cetate care, prin forma zidurilor, aspectul ținutului și alte amănunte, corespunde cu cîte o cetate de pe columnă, cetatea reală avea, spre deosebire de arătările reliefului, ziduri de piatră, ca și toate celelalte construcții interioare.

Așa dar, este o convenție această înfățișare a clădirilor dace cu turnuri de lemn, o convenție întrebuințată de artist, ca să deosibească pentru spectator clădirile dace de cele romane.

Dacă această conclusie este adevărată,—și nimeni nu o poate nega,—atunci toate turnurile Sarmizegetusei, care au înfățișarea de

turnuri de lemn, trebuesc să fie şi ele de piatră. E firesc lucru acesta, ca oraşul capitală să aibă turnuri şi clădiri de piatră, cînd nişte cetăţi la marginea ţării, perdute prin gîtlejurile munţilor, au asemeni turnuri uriaşe de piatră, precum le vedem în fiinţă la cetatea Colţii. Această conclusie, pe care o vom întemeia pe numeroase exemple în lucrarea noastră asupra columnei traiane, ne-a silit să dăm Sarmizegetusei, în reconstituirea ce o facem, turnuri şi clădiri interioare de piatră.

Ori care ar fi însă părerile noastre asupra acestui lucru, sigur este, că în scena CXI artistul ne a înfăţişat cetatea dacă din Colţea, ale căreia ruini văzurăm că păstrează forma cetăţii de pe columnă. Concluzia aceasta fiind adevărată şi necesară, atunci de sigur şi lagărul roman din scena CXIII, care pe columnă se află între cetatea Colţii şi Sarmizegetusa, trebueşte pus geograficeşte neapărat între Colţea şi Grădiştea de astă-zi. Călăuzit de această idee, am întrebat prin scrisoare pe inteligentul şi cultivatul protoiereu din Grădişte, părintele Nicolae Munteanu. Răspunsul său este categoric şi merită să-l reproducem aici în întregime.

„Dealul lui Balint se află din jos de Grădişte, între drumul lui Traian şi cel care actual vine din nord, din spre Haţeg ; depărtare de Grădişte, respective de Ulpia Trajana, circa 1 km., e un deluţ foarte neînsemnat. Valurile de care vorbiţi, după cum m'am informat de la un bătrîn la faţa locului, au cuprins afirmative întreg dealul lui Balint. In partea de către Grădişte (adică spre sud-vest) pe lungime de 400 de paşi, precum şi în partea de către sud-est pe distanţă de 216 paşi se văd bine urmele valului, şi acum ; spre nord şi spre vest însă, poate să fi fost valuri, dar au fost nimicite de oameni prin arătură. In imediată apropiere de dealul amintit se află o rotundă în diametru de 40 paşi, din fundamentul căreia s'a scos, după cum se spune, nu de mult pietre de marmură cioplită şi cu inscripţii ; posibil să fi fost acolo edificat vre-un turn de pază, care să fi corespuns cu cel de la Sf. Maria de lîngă Haţeg. In partea sudică a rotundei încă se spune a fi fost ceva mur. Deci, după cele auzite întreg dealul lui Balint pare a fi o antifortăreaţă a Ulpiei Trajane, resp. a Sarmizegetusei. De la dealul lui Balint înclinînd „Trojanul“ (adică drumul lui Traian) spre Ostrov trece peste canalul Odovaşniţei ; iar paralel cu acest drum, distanţă circa 500 m. se spune a fi fost un alt mur, ale cărui urme abia se mai

cunosc. Deci valurile, de care vorbiți, la Ostrov nu poate fi de cît acesta al doilea, care n'a putut fi de cît paralel și dealungul drumului lui Traian. Valurile de la dealul lui Balint au formă de unghi drept, dacă aievea a fost ceva fortăreață acolo; de sigur formă de paralelogram. Cît de groase au fost acele valuri și cît de afunde șanțurile, nu pot ști, după ce a remas foarte puțin din acelea, fiind nimicite de mîna vitregă a timpului,—iar pomenirea lor o păstrează abia cîți-va mărăcini crescuți pe o muche ce se ridică nițel peste planul comun".

In această descripție găsim două lucruri absolut caracteristice pentru lagăr ; întîi, turnul rond de o parte și al doilea, valul, care încinge acest turn rond și castrul de la nord. Ceea ce ne mai izbește este distanța apropiată între acest castru roman și cetatea Sarmizegetusa. Această distanță corespunde cu aceea ce ne arată artistul columnei în scena CXIII, cînd pune pe soldații romani să-și aducă din lagărul lor scările, cu care au să escaladeze murii cetății dace. Acest lagăr din CXIII, am spus, este identic cu cel din LXXIII, care prin aceasta se află în apropiere de Sarmizegetusa. Adică problema noastră se rezolvă în chipul următor: castrul din CXIII se aseamănă, adică mai exact, este identic cu cel din LXXIII ; pe de altă parte, castrul din CXIII se află la apus de Malomviz și în apropiere de Sarmizegetusa, dovadă soldații care-și aduc cu dînșii scările din lagăr. Urmează că și lagărul din LXXIII trebue să fie în apropiere de Sarmizegetusa. Și de fapt, din toată cîmpia Hațegului numai pe dealul lui Balint, așezat spre nord-est de Varhely (Grădiște) se găsesc urme romane de zidiri și de lagăr. Aceste constatări ne îndrituesc prin urmare, să alipim scena LXXIII de grupa Sarmizegetusei, precum este alipită scena CXIII de capitala dacă din al II-lea rezboi dacic.

In stăpînirea acestui adevăr luminos credem că sîntem destul de bine înarmați ca să lămurim și scenele din al II-lea rezboi, scene care se raportă la aceiași Sarmizegetusă, pe care am văzut-o schițată numai și poate nu în de ajuns întărită în primul rezboi.

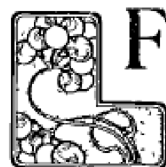

CAPITOLUL III

SARMIZEGETUSA

IN AL II REZBOI DACIC

RESUMAT: Greutățile pentru cunoașterea formei Sarmizegetusei în al II rezboi. Cele trei grupe (II, III și IV), din al II rezboi, comparate între ele și cu grupa primă din I rezboi. Scenele din grupa IV ne arată Sarmizegetusa în stăpînirea Romanilor. Punte comune cu grupa I și adaosele introduse Comparare între grupa a IV și a III; terenul, forma zidurilor, numărul porților și poziția lor sînt identice. Deosebirile explicate de către Petersen. Conclusia orașul din grupa a III este tot Sarmizegetusa. Intăriturile, alcătuite din val cu palisadă și din zid cu turnuri, sînt ridicate pe laturea de nord la eșirea rîului Clopotiva din cetate. Grupa a II și greutățile pentru lămurirea ei. Petersen crede că este vederea acelorași laturi (est și nord) ale Sarmizegetusei, pe care ni le înfățișază grupele I, III și IV. Elementele distinctive ale grupei II. Comparări cu grupa III: a) la grupa II, la mijloc e un platou înalt cu depresiune deoparte și de alta și reînălțare la capete, la grupa III, la mijloc depresiune și înălțare de o parte și de alta, b) forma zidurilor diferită, c) adaosele de întărituri la una sînt interne, la alta externe, d) repartizarea și numărul porților altfel făcută Deosebirile nu sînt provenite din neglijență. Grupa II ne înfățișază laturile de apus și de sud. Concordanță cu datele dobîndite din Sarmizegetusa primului rezboi. Intăriturile de pe laturea de sud sînt pentru apărarea întrării rîului Clopotiva în cetate. Era firesc ca artistul după înfățișarea laturilor de est și de nord (gr. III, IV și I) ale Sarmizegetusei să prezinte și laturile de vest și de sud (gr. II).

Fără îndoială, dacă deslegarea problemei, care privește Sarmizegetusa din primul rezboi dacic, s'a putut face, fie chiar cu oare-care greutăți, aceia însă asupra situației și formei externe a capitalei dace din al II rezboi este cu mult mai grea. Aici scenele sînt mult mai numeroase, iar elementele de caracterizare ale ținutului, ale zidurilor și ale laturilor cetății, sînt cu mult mai variate, de cît în primul

rezboi. Pe de altă parte, asediul cel lung al orașului și nevoia pentru artist de a-l trece în cronica sa de piatră, i-a impus acestuia o sumă de scene, care, deși, petrecute în acelaș cadru, trebuiau să se deosebească din loc în loc, fiind-că în ochii artistului era mai importantă acțiunea întîmplată între oameni, de cît aspectul terenului, unde ea s'a petrecut. Pentru precizarea locului, artistul adeseori s'a mulțumit cu cîte-va note caracteristice, pe care însă le-a înecat într'o sumă de alte note, care aveau de scop să precizeze acțiunea. Aceste note caracteristice ni se impune să le descoperim și să le prindem în toată importanța lor.

In vederea aceasta, se cuvine să facem analisa celor patru grupe cunoscute și să vedem ce elemente sînt comune, și ce elemente sînt proprii și specifice fiecărei grupe în parte. Prin această comparare, — pe care de altminteri a făcut-o Petersen înaintea noastră,—problema formii orașului se va limpezi, credem noi, în mod definitiv.

In ce privește grupa a IV, care ne înfățișază capitala dacă din al II rezboí, căzută în stăpînirea Romanilor, Petersen a arătat pînă la evidență că ea este identică în elementele esențiale cu imaginea Sarmizegetusei din prima grupă. Ambele grupe au punte comune [1]: turnul rond din stînga, terenul deluros și rîulețul cu albia sinuoasă care vine din fund, numărul porților (patru porți în ambele grupe), înclinarea terenului în pantă lină de la fund spre în față și în fine zidul format din pietre regulat tăiate. Această concordanță i-a impus lui Petersen conclusia că cetatea represintată în grupa IV este tot cea din grupa I, adică, după cum am dovedit mai sus, Sarmize-, getusa dacă, întărită însă și completată cu noi adaose. Și anumet adaose sînt cele două turnuri din 337 și 338 (grupa IV), adaose sîn zidurile piezișe care vin din fund în 339 și în 342.

Se pune însă întrebarea, pentru ce aceste adaose și care este rostul lor? Respunsul ni-l dă o comparare amănunțită între imaginele grupei a IV și cele din grupa III. De altminteri și în acest punt calea noastră a fost netezită de către Petersen. Infățișarea terenului și mersul neregulat al zidurilor de împrejmuire este acelaș la ambele grupe [2]) (a IV și a III).

---

1) Pentru întreg acest capitol este necesar ca cetitorul să aibă continuu înaintea ochilor săi figurile de pe planșa III, unde sînt reproduse imaginile fie-cărei grupe.

2). Vezi fig. IV și III, pl. III.

Cetatea din grupa a IV are comun cu cea din grupa a III, felul de alcătuire a solului, cu urcuşurile şi scoborîşurile sale în continuă alternare. Comun este felul de întocmire a zidului cu cotiturile şi adaosele sale interne. Comun este numărul porţilor fixate aproape în aceleaşi locuri şi după anume intervale. Asemănarea merge pînă în amănuntele cele mai neînsemnate. Ambele grupe au partea lor din stînga (la grupa a III în 322 325, la gr. IV în 337—339) deluroasă şi frămîntată, căzînd în pantă cam repede din fund spre în faţă. Această cădere în pantă o arată artistul prin rînduirea caselor şi turnurilor. Singura deosebire este că în grupa a III turnurile au alături de ele şi cîte o bucată de zid cu galerie şi creneluri, zid care lipseşte la grupa a IV, deşi au turnurile puse perfect în aceleaşi locuri.

Deosebiri dacă sînt, ele se explică uşor. Aşa, de pildă, în grupa a IV (în puntul 337) se vede un turn cu cupolă, care lipseşte în grupa a III în acelaş loc; de asemeni în grupa III sînt o sumă de clădiri, care nu-şi găsesc similariile în grupa a IV. In general aceste deosebiri se explică prin faptul că oraşul a fost represintat în timpuri diferite, cînd prin urmare el încercase schimbări, fie că unele clădiri fuseseră nimicite de Daci prin foc, fie că altele fuseseră adaose mai în urmă.

De aceia deosebirile n'au putut împiedica pe Petersen să scoată concluzia incontestabilă, că oraşul reprezintat în grupa a III este tot cel înfăţişat în grupa a IV şi prin urmare şi în cel din grupa I, adică Sarmizegetusa lui Decebal. Şi precum aceste două din urmă sînt văzute din nord, tot asemeni şi în grupa a III tot din nord este văzut, cu răsăritul la stînga şi apusul la dreapta.

Este însă o întrebare care trebueşte lămurită: ce rost au valul cu palasidă din 329—330 şi zidul cu turnul pătrat din 330 şi cel rond din 331, din grupa a III? Artistul columnei ne aminteşte despre ele ceva şi în grupa a IV, unde în 342 se vede acel zid interior pieziş. Cichorius şi Petersen cred că mai ales zidul pieziş cu turnuri din 330—331, este un zid interior care desparte cetatea în două. Noi credem însă că aici ne aflăm în faţa unui sistem întreg de apărare al unui punt vulnerabil al cetăţii.

Am spus mai sus, că oraşul din grupa III este văzut din spre nord; prin urmare din 327 şi pînă în 322 avem laturea de nord a Sarmizegetusei. Dar Sarmizegetusa era străbătută de la sud la nord

de rîul Clopotiva, care tăia cetatea cam pe la apus în două jumătăţi inegale. Matca rîului se poate recunoaşte în grupa a III, caşi a IV, în acea depresiune care se întinde din 328 pînă în 331. Peste această matcă trebuia să treacă zidul de împrejmuire al cetăţii. Zidul trebuia să lase aici un gang de trecere apelor rîului, gang care pare să fi fost tocmai în dreptul spărturii ronde dintre 329—330. Acest gang era un punt vulnerabil şi se cuvenea întărit, ceiace a şi făcut architectul; mai întîi s'a folosit de clina dealului din stînga, care pornind din 328 mergea ocolind spre fund şi dreapta pînă în 330. Acest deal, destul de înalt şi ceva cam abrupt,—el domina chiar zidul de împrejmuire în 328,—era şi el întărit printr'un *agger* cu palisadă, iar la capătul său din dreapta susţinut printr'un turn, care servea apărătorilor să izbească în faţă pe năvălitorii întraţi pe matca rîului. In spatele turnului începea un zid de piatră cu creneluri, care rezemat la stînga de dealul cu palisadă, se sprijinea pe turnul rond din 330. Cu modul acesta, puntul cel slab al cetăţii, adică gangul de trecere al apelor rîului prin zidul de împrejmuire, era apărat prin valul cu palisadă la stînga, prin zidul de piatră la dreapta şi în fine prin turnul pătrat din faţă şi cel rond din 331.

Trecem acum la studiul grupei a II. Greutăţile aici sînt cu mult mai mari, mai ales că s'a făcut greşala de către unii învăţaţi (Petersen) de a o considera ca reprezentarea aceloraşi laturi de nord şi de est ale capitalei dace, — precum le arată grupele I, III şi IV. Pentru lămurirea noastră ni se impune să facem o descriere mai amănunţită a grupei. Iată în cîte-va cuvinte, care sînt elementele ei distinctive: în stînga, în puntul 301—303 stînca este înaltă, rîpoasă şi domină împrejurimea; în puntul 303 ea se pleacă purtînd pe sprinceana ei zidurile făcute din piatră poligonală, cu creneluri deasupra şi două rînduri de galerii îndărăt. Capetele lemnelor care ţin podeala galeriilor se văd pe peretele din faţă al zidului de împrejmuire. Un turn în 304, de aici încolo zidul poligonal în formă arcuită pogoară mereu cu stînca spre în faţă, pînă ce în 305 atinge puntul cel mai scăzut; de aci se înalţă mereu spre dreapta. Două porţi, cu *vinea* şi *pluteus* între ele, tae zidul în 305 şi în 307, care aproape dispare la marginea de sus a reliefului; aci sînt înfăţişate acele curioase maşini de rezboi, asupra cărora Cichorius şi Petersen ne au dat o lămurire completă. Intre 308 şi 309, acolo unde copacul ajunge marginea de sus a reliefului, terenul scoboară puţin,

merge un timp (din 308—310) la acelaş nivel, pentru ca să scoboare adînc. Două turnuri în 312, dintre care la unul de abea se vede ceva din acoperiş, un al treilea ceva mai departe în dreapta, după care se ridică un al patrulea în 314, încheie prima parte a zidului, care se înalţă din nou spre colţul din dreapta din 315. In dreptul celui de al treilea turn zidul poligonal încetează, pentru ca să facă loc unui zid format din pietre regulat tăiate. Tot la acest al treilea turn se adaogă un al doilea zid, care după mai multe cotituri se realipeşte de zidul principal.

In scurt, laturea sau laturile acestui grup de scene, porneşte de pe o muche de deal, apoi după ce coboară pînă într'un punt, se rîdică mereu pînă în dreptul copacului din 309 ; de aci înainte merge pe un teren plan dar înalt, apoi scoboară adînc, pentru ca să se înalţe pînă în colţul din 315, unde atinge puntul cel mai ridicat.

Dacă punem faţă în faţă înfăţişarea terenului şi a zidului din grupa aceasta (II) cu cele din grupele I, III şi IV, care sînt, după cum am spus, imaginea laturilor de răsărit şi de nord ale Sarmizegetusei, sîntem fără voe surprinşi mai mult de deosebirile dintre ele, de cît de puntele lor comune. Această comparare este mai instructivă, dacă punem faţă în faţă mai ales grupele II şi III.

Terenul la una (grupa II) formează la mijloc un platou destul de înalt (din 307—311) cu depresiuni de o parte (din 304—306) şi de alta (din 311—313); dincolo de depresiuni terenul se înalţă iarăşi. Din contra la cealaltă (grupa III) terenul formează la mijloc o depresiune (din 327—331), care se înalţă către capete. Aspectul zidului de asemeni e altfel la ambele grupe: poligonal la grupa II, el este din pietre cu rosturi regulate la grupa III. Afară de aceasta, pe cînd la grupa III zidul formează în 326—327 o linie concavă, la grupa II din contra, în acelaş loc merge în linie convexă (în 304—305). Adaosele de întărire introduse şi la o grupă şi la cealaltă variază prin aspect, prin felul de întocmire şi prin posiţia lor. La una (grupa III) adaosul este în interiorul cetăţii, la cealaltă (grupa II) este exterior ; la prima are o formă triunghiulară, dreptunghiulară la cea de a doua ; susţinut la grupa II cu turnuri în stînga, la grupa III din contra prin turnuri în dreapta. Tot aşa se deosibesc ambele grupe prin numărul şi prin felul de repartizare al porţilor : mai mult spre mijlocul liniei zidurilor la grupa III,

aceste porţi la grupa II, mult mai numeroase, stau rînduite cam spre extremităţile liniei. La grupa II artistul în fine a mai adăogat şi acele *vinea* şi *pluteus* din stînga, cu maşinele curioase de rezboi, dintre 307 şi 309, care lipsesc la toate celelalte grupe. Aşa dar, absolut nici o asemănare şi numai deosebiri, care nu sînt rezultatul neglijenţei artistului, precum s'a spus. Nouă ni se pare că toate aceste deosebiri au fost accentuate de artist cu un scop anumit: a voit să facă pentru spectator mai clară idea, că laturile înfăţişate în grupele I, III şi IV nu sînt aceleaşi cu cele reprezintate în grupa II: şi fiind-că artistul ne-a înfăţişat în cele trei grupe laturile de răsărit şi miază-noapte, urmează că aici a avut în vedere alte laturi.

Care anume laturi?

Mai întii, am putea spune *a priori*, că nu poate fi vorba de cît despre laturile de apus şi miază-zi. De altminteri forma Sarmizegetusei fiind dreptunghiulară, se impunea artistului, după ce a înfăţişat două laturi ale dreptunghiului, adică cele de răsărit şi de miază-noapte, să ne arate şi pe celelalte două, de apus şi miază-zi. De fapt, întreaga grupă II, dacă lăsăm deoparte lagărul roman din CXIII, se împarte în două jumătăţi egale, despărţite între ele prin copacul din 309, care tae relieful în toată lăţimea lui.

Care însă din aceste două jumătăţi reprezintă laturea de sud şi care laturea de apus? Respunsul ni-l dă însăşi imaginea scenelor din grupa noastră. In prima jumătate de la stînga profilul zidurilor de împrejmuire, după ce a căzut un timp într'o depresiune, se înalţă continuu spre dreapta pînă în dreptul copacului din 309. Ei bine, numai laturea de apus a Sarmizegetusei putea să aibă acest profil, pentru că numai ea mergea înălţîndu-se mereu de la nord spre sud, unde în colţul de sudvest atingea puntul culminant, după ce a trecut printr'o mică depresiune mai la sud puţin de colţul nordvest [1]). Pe cealaltă jumătate din dreapta a grupei noastre din contra, artistul o arată mergînd un timp la un nivel înalt, apoi scoboară într'o depresiune, pentru ca să se ridice din nou către dreapta. Iarăşi o nouă corespondenţă şi aici, căci laturea de miază-zi a Sarmizegetusei era înaltă la colţuri şi scobora spre interior, unde era matca rîului Clopotiva.

---

1). Colţul de nordvest al cetăţii era pus pe o stîncă rîpoasă, care eşia deodată din planul cîmpiei.

Cu localizările acestea corespund şi unele amănunte înfăţişate de artist în două punte ale grupei noastre: în 305—307, unde sînt acele *vinea* şi *pluteus* de pe înălţimea zidurilor şi în 312—314, unde sînt întăriturile externe adause pe lîngă zidul de împrejmuire. Acele *vinea* şi *pluteus* ne amintesc însă întăriturile dace de pe laturea de apus (b—A') din prima grupă. Infăţişarea lor aici în grupa II să nu aibă oare rolul unei indicări mai precize pentru orientarea spectatorului?

Cît priveşte rostul întăriturilor adaose în 312—314, el nu poate fi de cît strategic. Intocmai ca şi întăriturile de pe laturea nordică, ridicate ca să apere eşirea rîului Clopotiva, tot asemeni şi aici întăriturile sînt făcute cu scopul de a apăra intrarea rîului în cetate. Această intrare a fost apărată printr'un sistem de mai multe turnuri ridicate în lungul zidului principal din 312—313,—p'aici era de sigur şi poarta principală de intrare,—şi prin acel zid secundar, care pornind din 313, după ce făcea mai multe ocoluri, se alipea din nou de zidul principal în 314 Acest zid, care închidea un cîmp mai mult sau mai puţin dreptunghiular (vezi fig. 3, *u-v-a*) avea menirea ca să împiedice atacul unui duşman care ar fi încercat să pătrundă în cetate, venind de la sud spre nord prin matca rîului Clopotiva. Remăşiţele acestor întărituri se păstraseră încă bine pînă la finea veacului XVIII, căci baronul de Hohenhausen, în planul pe care el îl ridică de pe ruinele lagărului roman, le semnalează în afară de ziduri pe partea sudică; ele sunt indicate pe planul d-lui inginer Polonic în dreptul literei *a*. (Vezi fig. 1).

Din toate acestea reese indiscutabil că artistul columnei în scenele grupei II, ne-a înfăţişat cele două laturi încă nereprezintate, de apus şi de miază-zi. De altminteri era şi de aşteptat ca artistul columnei să redea în cronica sa icoana întreagă a Sarmizegetusei privită pe toate laturile sale, iar nu să se mărginească în a ne prezinta aceleaşi părţi din cetate. Şi de fapt aşa şi face: din cele patru grupe de scene, care înfăţişau capitala dacă, prima, ne arată o Sarmizegetusă încă nu îndeajuns întărită, aşa precum şi era către sîrşitul primului rezboi dacic; cea de a doua (grupa II) ne prezintă oraşul în momentul marelui asalt, dat, poate, de toate părţile, poate, numai pe laturile de apus şi de miază-zi, care probabil erau mai slab întărite; cea de a treia (grupa III) ne face cunoscut peripeţiile dureroase, care trebue să se fi petrecut între Daci, în mo-

mentul cînd cetatea e aproape să cază și în fine, în cea din urmă imagine (adică în grupa IV), avem Sarmizegetusa dărîmată și pustiită, p'alocuri reîntărită, dar în stăpînirea Romanilor. Și cu dînsa primul act al cucerirei Daciei și-a găsit încheierea; remînea acum ca restul columnei să ne arate și actul cel din urmă, cînd, prin moartea lui Decebal și a fiilor săi, se pecetluește pentru totdauna soarta unuia din cele mai rezboinice și pline de virtuți popoare din cîte cunoaște istoria.

CAPITOLUL IV

DESCRIEREA SARMIZEGETUSEI

RECONSTITUITE

REZUMAT · Forma Sarmizegetusei seamănă cu un patrulater neregulat. Laturile de răsărit, de nord, de vest și de sud cu porțile și turnurile lor. Forma zidului, felul său de alcătuire, grosimea și înălțimea lui. Berma și adîncimea șanțului de împrejmuire Turnurile de apărare sînt de piatră și nu de lemn Turnurile ronde. Adaosele de întărituri pe laturile de nord, de sud și de vest. Cetățuia de pe malurile rîului Sargeția la est de Sarmizegetusa. «Palatul lui Decebal» Interiorul Sarmizegetusei. Direcția străzilor reese din poziția porților Străzile de la est la vest și cele de la sud la nord. Praetorul, Nymphaeul, templul Cabirilor, teatrul, basilica, templul lui Jupiter Optimus Maximus. Ce este real și ce închipuit în această reconstituire ?

Aruncînd acum, la capătul cercetării noastre, o ochire generală asupra drumului urmat și îmbinînd laolaltă elementele topografice sigure pe care cercetările și analizele noastre ni le-au dat, să încercăm a ne închipui forma întreagă a faimoasei capitale dace, pe care artistul columnei a înfățișat-o cu atîta respect de adevăr și cu atîta cucernică dragoste. Luînd în vedere variațiile de teren cu ridicăturile și scoborîșurile sale, adăogînd la aceasta forma zidurilor de împrejmuire, cași întăriturile ridicate în puntele mai slabe, Sarmizegetusa are următoarea înfățișare :

Este un oraș de formă mai mult sau mai puțin pătrată, ale căruia ziduri de împrejmuire aci merg în linie dreaptă, aci se înalță pe muchea dealurilor și aci coboară pantele vălcelelor. Incepînd din colțul de sud est, laturile dreptunghiului iau direcția și forma pe care le-o indică planul aci alăturat.

Laturea de răsărit începe în colțul de sudest (în a), unul din puntele cele mai înalte ale Sarmizegetuzei, merge în linie dreaptă o bună distanță; ceva mai la nord de prima poartă (b) zidul face un unghiu interior, apoi revine la prima ei direcție; o a doua poartă (c) și o nouă încovoiare, aceasta în formă semicirculară și ajungem în colțul de nord-est.

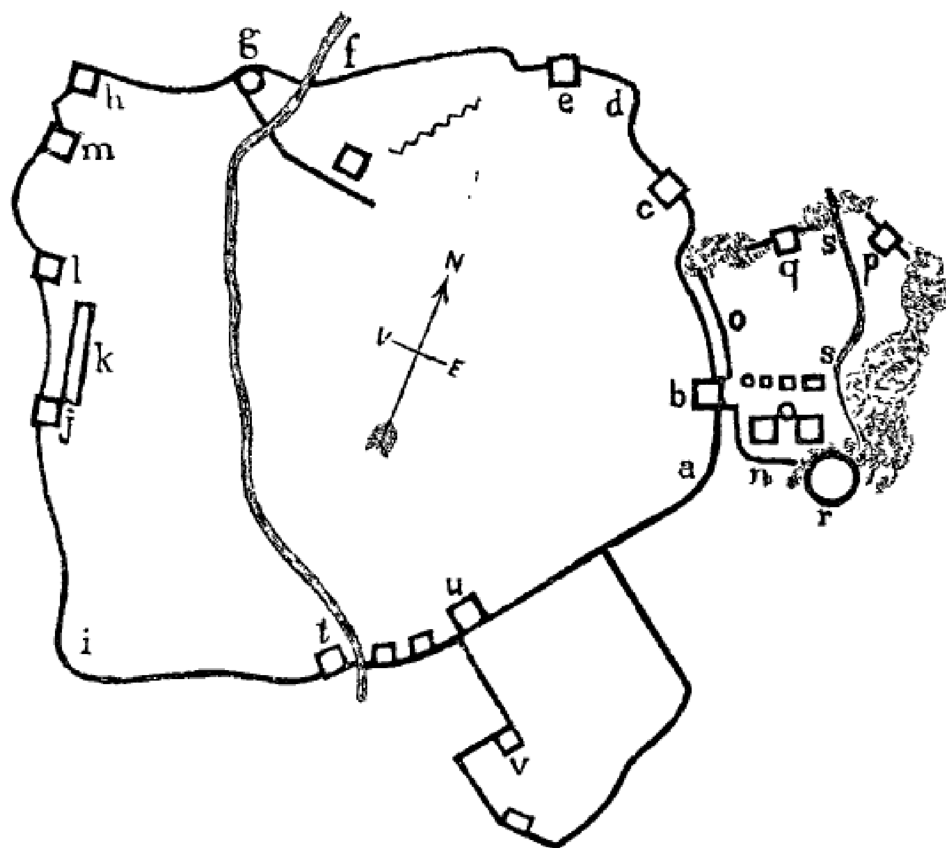

Fig. 3. Planul Sarmizegetusei reconstituite.

Laturea de nord. ceva mai lungă, se ridică continuu pe panta unui deal care vine din sud; pe sprinceana dealului avem o poartă de comunicație (e); din nou zidul de împrejmuire scoboară panta pînă în dreptul. unde probabil ese rîul din cetate (f); de aci se înalță pe un perete de deal stîncos și abrupt, pînă ce ajunge colțul de nordvest (h). Această lature, cași prima are tot două porți, una în

deal (e) şi cealaltă în vale (f), acolo unde rîul îşi are trecerea printr'un gang afară. Albia rîului, în puntul său de eşire din cetate, este întărită cu val şi palisadă pe stînga şi în interior, cu zid de piatră şi turnuri la capete pe dreapta.

Laturea de vest începe din colţul de sudvest (i), acolo unde terenul, caşi colţul de sudest, are un punt culminant de înălţime, de aci merge continuu plecîndu-se la vale spre nord; în dreptul porţii din (l) terenul se lasă într'o vălcea adîncă, pe care o apără zidul semicircular de împrejmuire; dar din nou solul se înalţă pînă în dreptul unui turn înalt cu trei etaje (m); aici se ridică o stîncă înaltă, rîpoasă, care ese din pămînt ca un dinte uriaş. Pe această stîncă se reazimă o parte din zidul de împrejmuire de la nord. La împreunarea acestor două laturi trebue să fi fost altă poartă (h). Aşa dar, această lature avea trei porţi (h, l, j) şi un turn de apărare (m).

In fine, laturea de sud, care de bună seamă este cea mai lungă, leagă cele două colţuri de sudest (a) şi sudvest (i) între ele, după ce a pogorît şi apoi a urcat pantele rîului care străbate cetatea. Nu mai vorbim aici nici de turnurile de apărare cu porţile de intrare, nici despre adaosul din afară. Amintim totuşi că pe laturea de răsărit, după şederea Romanilor şi reocuparea Sarmizegetusei de către Decebal, s'a format o mică cetăţuie sprijinită pe dealuri rîpoase şi întărită cu ziduri şi cu şanţuri. Ziduri sînt numai pe laturea de sud (n) şi de apus (o—o), pe cînd pe laturea de răsărit probabil dealul cădea prea repede, pentru ca să mai fie nevoe de vre-o întărire. Spre nord terenul era în parte abrupt, aci a remas dealul ca singură linie de apărare. In unele locuri însă panta dealului fiind mai lină s'a simţit nevoea de a se mai adăoga două crîmpee de zid, cu cîte o poartă, una mai la răsărit (p), alta mai la apus (q). Probabil între aceste două porţi trecea matca rîuşorului (ss), care născîndu-se la poalele dealului din colţul de sud est, mergea spre miază-noapte. In fine, mai mult ca punt de observaţie de cît ca apărare, se află în colţul cel mai ridicat al cetăţuii spre sudest, un turn rotund (r) care pare a fi fost boltit.

Dacă trecem acum la studiul amănuntelor, primul element care ne izbeşte, privind Sarmizegetusa reconstituită, este, zidul de împrejmuire şi turnurile de apărare. Să le luăm pe rînd şi să le studiem.

Zidul, judecînd după rămăşiţele ajunse pînă la noi, avea o gro-

sime de $2^1/_2$—3 m. Se poate constata lucrul acesta la crîmpeiul de zid păstrat pe laturea de răsărit, și care datează poate din timpul Dacilor. Inălțimea lui trebue să fi fost de 10 –12 m.; o deducem aceasta din studiul zidurilor cetății Colțea. In adevăr, zidul actual al ruinilor din Colțea, atinge înălțimea de 10—12 m., fără creneluri. Firește dacă o cetate ca aceasta zidită pe muchea unor stînci rîpoase și deci mai ușor de apărat, avea zidurile sale de aproape 10—12 m., ce trebue să fi fost la Sarmizegetusa, clădită în cîmpie și unde atacul dușmanului era primejdios. Inălțimea aceasta era mărită cu încă $1^1/_2$—2 m, înălțimea *bermei*, adică a valului de pămînt pe care era clădit zidul. Adăogați la aceasta, adîncimea șanțului din afara zidului,—adîncime de aproape 5 m.,—și atunci ne putem da seama de tăria extraordinară a cetății noastre. Și această impresie a noastră crește cu atît mai mult cu cît șanțul de împrejmuire avea 30 m. lățime; ba încă, pe laturea de sud, unde primejdia era mai mare, șanțul atingea lărgimea de 40 m.

La această întărire contribuesc și turnurile de apărare, unele puse să apere porțile de întrare, iar altele, puntele mai slabe ale zidului de împrejmuire. In special, turnurile cele mai puternice le găsim în două punte: în lungul zidurilor, unde era intrarea rîului Clopotiva în cetate (între *t* și *u* a feții de sud și *u* și *v* a adaosului de întărire), și pe fața de nord, la eșirea rîului (în *f* și *g*)

Importantă este costiunea de a se ști, dacă turnurile și clădirile interioare dace sînt de lemn, precum s'a pretins pînă astă-zi de către învățați,—sau sînt de piatră, precum susținem noi? In sine privit lucrul, astfel după cum îl arată artistul columnei în imaginile sale, ar părea absurdă existența unor ziduri de piatră uriașe alături cu turnurile de lemn de care sînt apărate. Cînd ne amintim felul de luptă al celor vechi, cu continua încercare de a da foc întăriturilor dușmane prin săgeți sau prin suliți purtătoare de materie inflamabilă, înțelege ori și cine, cît este de greșită pretențiunea aceasta, de a înălța Dacii niște turnuri de lemn tocmai în puntele cele mai amenințate. De altminteri și analogiile pe care celelalte cetăți romane ni le arată, cetăți întărite cu turnuri de piatră, ar trebui să ne facă mai circumspecți. Mai ales că toate întăririle ridicate de către Decebal au fost clădite de ingineri romani.

Studiul ruinelor dace însă ne duce la alte concluzii. Există și astă-zi o sumă de cetăți dace, pe care artistul columnei le înfățișază

amănunțit pe reliefele sale. Nu e locul să le enumerăm aici. Destul este să spunem, că pretutindeni aceste cetăți dace, deși artistul columnei le înfățișază cu clădiri interioare de lemn, acestea în realitate sînt de piatră. In cazul acesta intră cetatea de la Colțea, ale căreia turnuri de piatră se văd și astăzi pînă aproape de coronamentul lor. Dacă artistul le înfățișază pe reliefele sale, cași cum ar fi de lemn,—ba încă ne arată și capetele cuelor,—aceasta o face împins de alte motive de cît exacta reproducere a realității : la dînsul este un simplu mijloc convențional ales pentru claritatea imaginilor sale. Concluzia noastră este, că turnurile de alungul zidurilor de împrejmuire sînt de piatră.

Dintre toate turnurile, cele care merită o specială atenție sînt două: unul pe laturea de nord, tocmai la eșirea rîului din cetate (în g) și celalt la capătul de răsărit al laturii de sud, în apropiere de „palatul lui Decebal". Primul are mai multe etaje, care sînt tăiate de un șir de ferestre, unele arcuite, iar altele mai strimte și cu privazul de sus drept. Acoperișul este format din căpriori de stejar, uneori de tisă, care pornesc dintr'un miez rotund încins cu un inel gros. Strașina este lată, iar între căpriori avem acoperiș de olane. Acest fel de turnuri s'a păstrat p'alocuri în Transilvania; ele sînt zidite din piatră, iar bîrnele de stejar dispărînd, locul lor pătrat a remas în zid.

Celalt turn rond are altă formă ceva mai simplă: mai întîi, acoperișul său este boltit în forma unei cupole. De mărime impunătoare, el pare a fi fost lipsit de ferestre. Pe columnă se văd asemeni turnuri. închise din spre dușmani și avînd o simplă poartă către interiorul țării. Unele din aceste turnuri ronde aveau sus un fel de abagea dublă, făcută mai mult pentru observarea mișcărilor dușmanului de cît pentru apărare. Turnul acesta din spatele „palatului lui Decebal" avea tocmai acest rol de observare, căci dealul domina împrejurimile către apus pînă la Poarta de fier, pe cînd spre răsărit ochiul putea să vadă pînă la Crivadia.

Afară de ziduri cu crenelurile, porțile și turnurile sale, cetatea Sarmizegetusei avea pe trei din laturile sale cîte un adaos de întărire, menit să apere puntele mai ușor de atacat de către vrăjmaș. Pe laturea de nord era un adaos format de un zid spre dreapta, de un val cu palisadă spre stînga. Valul și zidul porneau, primul de la poarta din stînga (e), celalt de la matca rîului, acolo unde era

turnul rotund (g) și mergeau pieziș spre înăuntru, pînă ce se încheiau cu un turn puternic de apărare, care trebuia să apere intrarea pe matca rîului (f). Zidul interior avea și el creneluri, cași zidul principal de apărare al cetăţii.

Mai straşnică era întărirea de pe laturea de sud. Nu vom mai face aici din nou descrierea acestor întărituri, a cărora formă era aproape dreptunghiulară. Rolul acestor întărituri era dublu: pe deoparte, oprea pe duşman să pătrundă pe matca rîului în cetate, împiedicîndu-i mişcările prin lovituri de săgeţi în coasta neapărată de pavăză, iar pe de alta, depărta pe duşman de zidul principal al cetăţii, zid care în această parte (din a-u) era ridicat pe şes aproape. Afară de aceasta, terenul, după cum ne amintim, se înălţa mereu spre sud; deci duşmanul care ar fi aşezat maşinile sale de rezboi de această parte, nu numai ar fi dominat zidul de împrejmuire al Sarmizegetusei, dar în acelaş timp ar fi putut observa mişcările apărătorilor dinăuntru. Tocmai pentru ca să facă faţă acestei primejdii a ridicat inginerul-architect aceste întărituri externe.

Pe laturea de apus avem de asemeni alte întăriri, asupra cărora am dat lămuriri satisfăcătoare în capitolul anterior. Tot un fel de adaos de întărire este și cetăţuia în mijlocul căreia se înalţă clădirea numită de Petersen „palatul lui Decebal". In primul rezboi (grupa I) nu erau aici de cît un turn rond și pîrîul Sargeţia. In cel de al doilea rezboi Dacii au adaos și alte clădiri, cărora în scena CXIX le dă foc. In grupa IV, cînd cetăţuia cade în stăpînirea Romanilor, nu se mai vede de cît turnul cel rond, dărîmat însă, și cele două turnuri din faţă, care apără deoparte și de alta eșirea Sargeţiei. In reconstituirea noastră am adaos zidul de împrejmuire de la sud și apus, precum și strada care tae interiorul cetăţuei drept de la răsărit spre apus, înfăţișate de către artistul columnei.

„Palatul lui Decebal", așezat între stradă și turnul cel rond este format din două trupuri dreptunghiulare, legate între ele printr'un turn înalt cu ferestre strîmte și acoperiș ascuţit. Această întocmire a „palatului lui Decebal [1])", pe care noi am copiat-o de pe columnă, ne amintește în parte întocmirea palatului lui Traian din orașul Lugdunum (Galia).

Interiorul cetăţii Sarmizegetusa, cu toate că n'a fost încă în

---

1). Admirabil modelat în gips de către sculptorul Arganini.

deajuns explorat, din pricina clădirilor actuale ale țăranilor romîni, se poate totuși mai mult sau mai puțin recompune. Această recompunere ne este impusă în parte de felul rînduirei porților. Se știe, de pildă, că în deobște stradele orașelor romane, născute din lagăre permanente, sînt în linie dreaptă. Aceste strade se întretae în unghiuri drepte, iar la întîlnirea celor două căi mari *cardo* și *decumanus*, se află mai în totdeauna *praetoriul*, sau reședința comandantului.

Dacă privim însă rînduirea porților, așa precum reese din imaginea de pe columnă, constatăm îndată și aici această așezare în linie dreaptă a stradelor și tăerea lor în unghiu drept. Așa este strada care pornește de la poarta b și se termină, trecînd peste podul de piatră cu arcurile sale de triumf, tocmai la turnul din j. Așa este de asemeni strada care pornește de la stînga rîului Clopotiva, (între u și t), unde sînt cele două turnuri alăturate și se prelungește, drept spre laturea de nord, cam prin partea unde se îmbină valul cu palisadă și zidul de piatră care pornește din g, spre interior. A doua cale paralelă cu aceasta, ar fi cea care pleacă pe la poarta e și se încheie în fața teatrului din fund. Perpendiculară pe această cale ar fi o a patra care, pornind din colțul nord vest (în h), scoboară panta dealului spre rîul Clopotiva, trece peste un pod de lemn la celalt țărm, de unde apoi ridicîndu-se pe coastă, ajunge cam la colțul clădirei semironde din stînga, iar de aici merge în linie dreaptă spre răsărit, pînă ce se încheie în fund, în fața templului lui Jupiter Optimus Maximus.

La dreapta acestei căi, la întretăerea ei cu calea cea mare de la sud la nord se află praetoriul, o clădire foarte lungă, așezată cu frontul spre răsărit și compusă dintr'o sală lungă, zisă *principia*, dintr'o primă curte *(atrium)* cu portice de jur în jur, dintr'o a doua curte (*peristylium*) și în fine din alte clădiri, ca *sacellum, aerarium, tabularium* (archiva) și altele.

La stînga praetoriului, mai spre nord, se află o construcție foarte mare, compusă dintr'un corp semicircular și două aripi, care se încheie de o parte și de alta prin niște porți triumfale în formă de arcuri. Interiorul clădirei e format din ferestre cu arcade, iar exteriorul din ferestre drepte așezate pe două rînduri. Acestei construcții i-am dat numele de Nymphaeum [1]), consacrat divinităților

---

1) Atît templul lui Jupiter Optimus Maximus, cît și Nymphaeum au fost executate cu multă finețe și gust de către D-ra L. Botez.

acuatice. Forma însăşi am împrumutat-o de la o construcţie din Tunisia, ridicată probabil de Hadrian şi avînd o destinaţie identică.

Acest cult al apelor avea un rol foarte însemnat în mitologia şi credinţele populare dace şi el desigur trebue să se fie perpetuat mai departe şi la populaţia soldăţească romană, care s'a aşezat după nimicirea puterii Dacilor, în Sarmizegetusa.

In faţa clădirii Nymphaeum de partea dreaptă a praetoriului, în for chiar, se află templul cabiric, o frumoasă construcţie romană, tetrastylos, adică cu 4 columne care sprijinesc frontonul principal. Cultul Cabirilor, dacă judecăm după mulţimea plăcilor cu reprezentări cabirice aflate în Dacia, era înrădăcinat adînc în aceste părţi, încă mai înainte de cucerirea romană [1]; acest cult a trebuit să aibă un templu măreţ în această cetate, unde templele erau impunătoare şi frumoase. Forma clădirii însă este copiată de noi după o reconstituire admirabilă, făcută de către inginerul-architect Thomas asupra templului lui Rediculus [2]).

Am adăogat în faţa căii, care porneşte din poarta e, acolo unde se tae cu cealaltă cale, care porneşte de la „palatul lui Decebal", un teatru de mărime însemnată. Fireşte, un oraş care avea un amfiteatru aşa de mare, precum este cel din afara cetăţii, nu putea să fie lipsit de teatru. De asemeni, pe aceiaşi cale am adăogat la stînga o pompoasă basilică [3]). Restul clădirilor sînt făcute în genul clădirilor romane, la care s'a adăogat foarte multe construcţii dace, aşa precum le înfăţişază columna traiană.

Acestor construcţii, care se îngrămădesc mai ales la centru, le răspund dumbrăvile şi plantaţiile de la periferia oraşului, mai ales în preajma rîului Clopotiva. care străbate cetatea de la sud la nord. Pe pantele albiei rîului, de jos pînă sus, s'au adăogat o sumă de vile şi o sumă de colibe, care de şi copiate de pe columna traiană, ne amintesc în parte bordeiele şi casele ţărăneşti de la munte, la noi în ţară şi în Ardeal.

Peste întregul complex de clădiri s'a dat o coloraţie discretă, ceva ştearsă, tocmai făcută ca să dea imaginea văzută din depărtare a unui oraş.

---

1) cf. Teohari Antonescu, *Cultul Cabirilor în Dacia*, Bucureşti 1 vol în 8°.

2). V. Duruy, *Hist. romaine*, vol. I, pag 619

3) Teatrul, basilica şi templul Cabiric sînt opera tînărului D Chipăruş, un talent artistic de mare viitor.

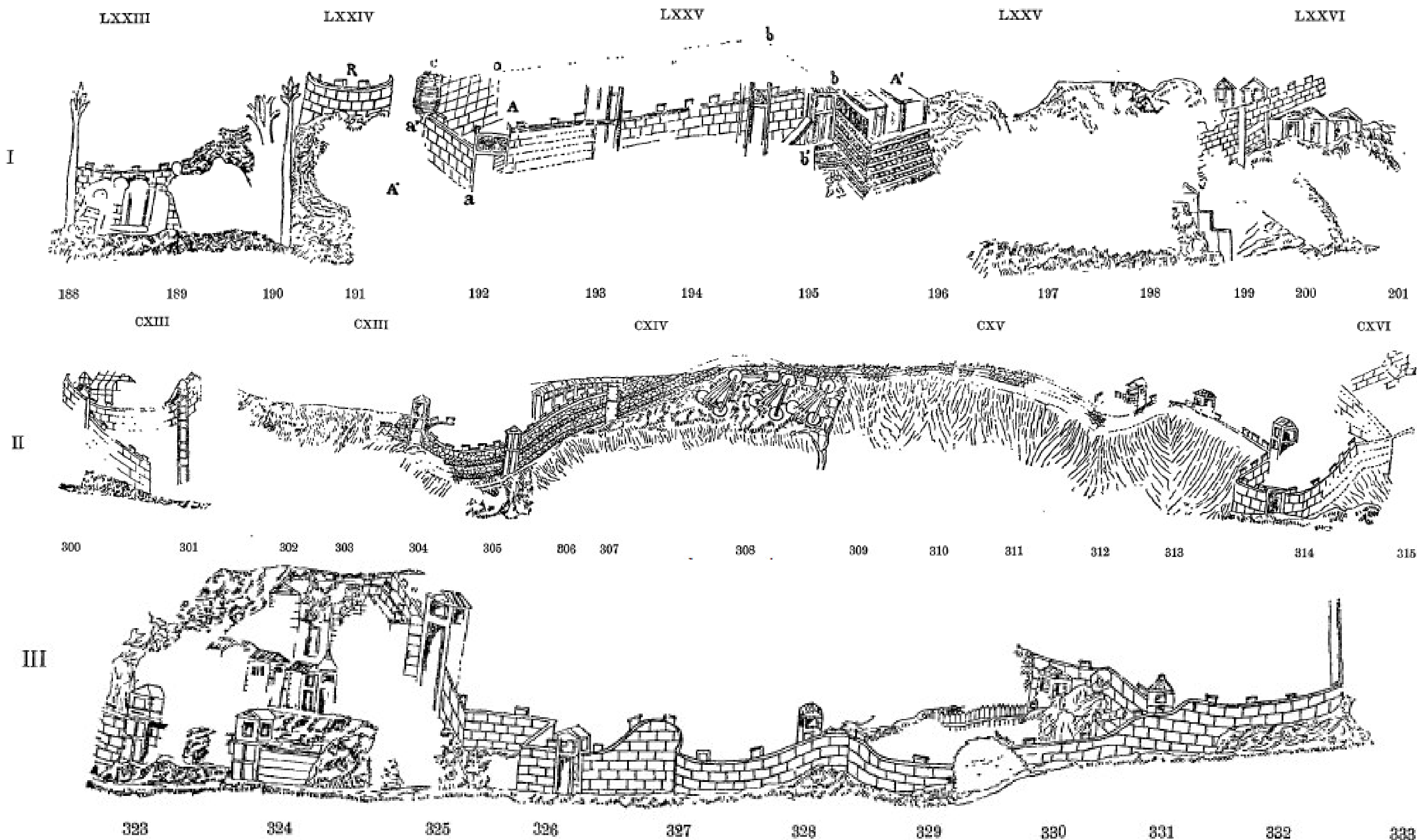
Se naşte întrebarea, — respunsul ei ne va servi drept încheiere întregii lucrări,—ce este real şi ce este închipuit în această reconstituire a noastră? Partea închipuită covîrşeşte oare partea de realitate, sau mai adevărat este contrariul?

Real este înfăţişarea solului cu particulara lui întocmire, pe care i-a impus-o din timpuri imemoriale mişcările geologice ale scoarţei pămîntului, precum şi cursul apei care o tae aproape în jumătate. Real este forma zidului de împrejmuire cu întreaga lui complexitate de urcuşuri şi scoborîri; real este întocmirea aci din piatră cubică sau dreptunghiulară, aci din pietre poligonale a acestui zid cu galeriile sale de lemn, ridicate pentru adăpostirea apărătorilor cetăţii. Real sînt porţile şi turnurile lor curioase, unele cu două, altele cu trei etaje. Real sînt şi întăriturile adaose la laturile de nord, de sud şi de apus, întăriri variate ca formă şi cu un caracter defensiv bine lămurit. Real este cetatea din răsăritul Sarmizegetusei, care cuprinde „palatul lui Decebal". Real sînt străzile cu întocmirile lor proprii. Intr'un cuvînt, real, în întreaga noastră reconstituire, este mai bine de 80 la sută din cele înfăţişate.

Restul, fireşte, cade pe seama închipuirii, care mai totdauna cînd este vorba de lumile dispărute, are un rol cu atît mai mare, cu cît elementele factice, pe care ne întemeiem, sînt mai puţin numeroase şi mai nesigure. Columna traiană însă prin precizia arătărilor sale tocmai ne-a tăiat sborul fantasiei noastre şi ne-a împins să creăm o operă, care se va adeveri, sperăm noi, cu atît mai mult cu cît descoperirile viitoare, vor scoate la suprafaţă tot mai mult din zidirile dărîmate ale mîndrei cetăţi, a acelei metropole a Daciei ferice, despre care scriitorii vechimei într'un glas spuneau, că era cel mai mare oraş roman al Europei, la nord de Dunăre.

Planşa III

LXXIII
LXXIV
LXXV
LXXV
LXXVI
I
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
CXIII
CXIII
CXIV
CXV
CXVI
II
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
III
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333

IV

